ӨҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1960 ч. АВГУСТ 4 ЧЕТВЕРГ № 181 (4665)

Өртээ 20 көп.

КУРЛАВЫРЖЕ ХАЛАШКАН, МУРНУНДА ДАЙЫНЧЫ КЫЗЫГААРЖЫЛАР ТУРГАН БОЛГАШ КРАСНОЯРСКИНИҢ АЛЮМИНИЙ КОМБИНАДЫНДА БАЗА „КРАСНОЯРСКИНИҢ ПРОМХИМТУДУУНДА“ АЖЫЛДАП ТУРАРЛАРНЫҢ ЭШ Н. С. ХРУЩЕВКА КОЛЛЕКТИВТИГ ЧАГААЗЫ

Эргим Никита Сергеевич!

Бистер, дайынчы кызыгааржылар, Совет Чепсектиг Күштерни база катап дыка кызырганы-биле холбаштыр курлавырже халажып үнгеш, чеди чылдың база бир чугула түлүүнче — Красноярскиниң Улус ажылгатый чөвүлелиниң тудугларынче халашканывыс соонда, партияның кыйгырыын ёзугаар чоруур деп шиитпирлээн бис.

Бистер маңаа 3000 хире кижи чедип келген бис, ынчангаш бистер дораан-на идепкейлиг ажыл-ишче эгелеп кириптивис. 800 кызыгааржылар коммунистиг күш-ажылдың бригадалары деп ат дээш демисежип турар 33 комплексилиг бригадаларда ажылдап турар, 500 ажыг кижи — коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары болур деп бедик хүлээлгени алганнар.

Тудуг черинге бистиң келген үевистен бөөр үр эвес үе эрткен, ынчалза-даа тудугжуларның улуг коллективиниң тургузукчу күш-ажылынга боттарывыстың киришкенивистиң баштайгы түннелдерин ам безин көрүп тур бис. Тудуг-биле кады кижилер база-ла өзүп турар. Бистер чүгле ажылдаар эвес, харын-даа өөренип, бызанчыларның, дашчыларның, арматурщиктеринин, каннакчыларның гускай эртемнеринге өөренип ап тур бис.

Мурнунда кызыгааржылар чоразын, ам күженишкин-биле ажылдап, планнарны үргүлчү ажыр күүседип турар Валентин Иванюковтун, Анатолий Бубликтин, Герман Толокнянниктин, Геннадий Шурыгиннин, Валентин Глызиннин, Виктор Горюськовтун, Дмитрий Гладченконуң аттары тудугжуларның бүгү коллективинге сурагжаан.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың бедик бүзүрелин алдарлыы-биле шынзыктырарын болгаш Красноярск крайда алюминий болгаш химия үлет-пурунуң бүдүрүлгелериниң эң улуг тудуун ажыглалга киирер талазы-биле онаалганы боттарывыстың эштеривис-биле кады чогуур хуусаазында күүседиривисти, эргим Никита Сергеевич, Силерге бүзүредип тур бис.

Төрээн Коммунистиг партиявыска алдар!

Коммунизм делгерезин!

Амгы үеде Красноярскиниң алюминий комбинадының тудуунда болгаш «Красноярскиниң промхимтудуунда» ажылдап турар дайынчы кызыгааржылар-ның хуралынга бо чагааны чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

МУРНУНДА ДАЙЫНЧЫ КЫЗЫГААРЖЫ ТУРГАННАРГА

Эргим эштер!

Боттарыңнарның амыдыралынарның болгаш Красноярск крайда тудугларда ажылыңарның дугайында чугаалап турар силерниң чагаанарны чаагай сеткил ханыышкын-биле номчудум.

Чоокта чаа-ла совет кызыгаарларның көрүнгүр камгалакчылары турган, быжыг дайынчы найырал-биле каннаттынган эрес-дидим, биче сеткилдиг кижилер, дайынчы кызыгааржылар силерниң улуг отрядынар чеди чылдың Сибирьде тудугларынче чоруткаш, ам бистиң улуг совет Төрээн чуртувустуң чаагай чоруу дээш ооң кызыгаарларын эрес-маадырлыы-биле камгалап турганыңар ышкаш, база-ла эрес-маадырлыг ажылдап турарыңар кончуг эки-дир.

Чеди чылдың тудугларында ажылдап турар база ындыг муң-муң чалбыыштыг совет патриоттар-биле кады Сибирьниң санап четпес байлактарын ажыглалга киирериниң талазы-биле боттарынарның патриоттуг хүлээгенерни алдарлыы-биле күүседиринге, бүгү совет улустуң ынакшылын болгаш өөрүп четтириишкинин чаалап алырынга, кызыгаар шеринге албан эрттирип турган силерниң бергелерни ажып эрттеринге өөренген мергежилиңер болгаш өске-даа кайгамчыктыг шынарларыңар силерге дузалаар дээрзинге чигаиниг турбас.

Силерге болгаш солдат хевин ажылчын гускай хеп-биле солааш, чеди чылдың мурнуку одуругларынче Коммунистиг партияның кыйгырыын ёзугаар дидими-биле барганнарның шупгузунга изиг байыр чедирип тур мен.

Силерниң улуг-чаагай күш-ажылынарга болгаш амыдырал-чурттаганарга чаа-чаа чедишкиннерлиг болуруңарны күзедим. Чаа черге быжыы-биле турумчуп чурттаңар, боттарыңарның күш-ажылыңар-биле коммунистиг тургузуушкунуң улуг хөрөөнге үнелеп четтинмес салыышкынынарны киирип турарыңарны утпаңар.

Н. ХРУЩЕВ.

Баштайгы 50 млн. пуд тарааны төрээн чурт хүлээп алган

САРАТОВ. (СЭТА). Областың колхозтары болгаш совхозтары Төрээн чурттуң шыгжавырынга эң тергиин шынарлыг 50 миллион пуд тарааны дужааган.

Хүн келген тудум-на тараа дужаашкыны улам көвүдеп турар. Бир эвес июльдуң сөөлгү беш хонуктарының дургузунда хүнүң-не 3—4 миллион пуд тараа дужааттының турган болза, 30-ниң болгаш 31-нин хүннеринде 5—6 миллион пуд тарааны Саратов областың тараажылары дужааган.

Чеди чылдың ийиги чылында Төрээн чуртка 120 миллион пуд тарааны бөөр дээн бедиткен хүлээлгезин күүседир дээш саратовчу тараажылар кызымаккай ажылдап турар.

Кызылдың хөрөөженнериниң хуралы

Август 2-де хоорай хөрөөженнериниң хуралы болган. Хоорайда хөрөөженнер Чөвүлелиниң даргазы К. Байыр-оол хуралды ажыткан соон дарый, № 1 уруглар садының эзээди бөлүүнден уруглар кижизидикчизи Н. Сермавкинаның удуртулгазы-биле хуралдың киржикчилери өргим иелер, угбаларга байыр чедирип, чечектер тудусканнар.

Хоорайның ажылчы чоннарының чеди чылдың ийиги чылында алган хүлээлгелерин күүседиринге хөрөөженнериң киржилгезинің дугайында илеткелди СЭКП хоорхомунуң секретары эш П. Киселев кылган. Хоорайның мурнунда салдынып турар кайгамчыктыг соруулганы күүседиринге хөрөөженнериң нургулайы кызымаккай, ак-сеткилдиг ажылдап турарын илеткелчи демдеглээн.

Колбаса фабриказындан эш Кобыкова санал бергеш, коллективте ажылдап турар бүгү кижилериң хөй кезии хөрөөженнер, олар чартык чылдың бүдүрүлге планын 118 хуу күүсеткенин улуг чоргаарал-биле чугаалаан. Коммунистиг күш-ажыл бригадазының ады дээш демисежип турар Романова, Ковалева, Петровның болгаш өске-даа бригадаларда сөөлгү үеде ажылдың бедик бүдүүдүнүң саналына илереткен. Ылангыя бистиң коллективте хөрөөженнер 108 кижи чедип, олар бүдүрүлгениң станок артынга болгаш өөредилгеге, өг-бүлеге, кижизидилгеге руукчулуг апарганын ол онзалап демдеглээн.

Планныг соруулаларны күүседиринге чедишкиннер улуг-даа болза коллективте чамдык четпестерни Кобыкова шыңгыы шүүмүүлээн. Бо чылдан эгелеп ол коллектив 7 шактыг ажыл хүнүнче шилчээн. Хостут шак, үе бар болган тудум ында хөрөөженнер чөвүлели бот-тывынгыр уран үүлдүн болгаш даараныр, уран сиилиглер кылыр болгаш өскедаа бөлүүмнер организастап тургуларынче кол кичээнгей салбайн турарын ол четпес деп илереткен.

Хоорайның бүс күжү-биле ажылдаар электростанциязының коллективиниң кезии хөрөөженнер болуп турар. Ол коллектив чартык чылдың бүдүрүлге планын 110,6 хуурга күүсеткен.

Областа болгаш хоорайга бир дугаар коммунистиг күш-ажыл бригадазының адын чедип алган область типографиязында Анна Попованың бригадазында нургулайы хөрөөженнер дээрзин өрүкчү эш Горбунова бодунуң саналынга илереткен. Ылангыя бистиң коллективте хөрөөженнер 108 кижи чедип, олар бүдүрүлгениң станок артынга болгаш өөредилгеге, өг-бүлеге, кижизидилгеге улуг үлегер болуп турар деп ол чугаалаан.

Ол ышкаш хоорайда хөрөөженнерге удуртурган кайгамчыктыг чедишкиннерлиг бригадалар хөй. Чижөө, хлеб заводунда Качалова удуртқан бригада, хоорайның харылаа конторазында Гарькинаның, штукатур Стаценконуң бригадалары бирги чартык чылдың планныг соруулаларын 120 хуу чедир күүсеткилеп. ол бригадаларда кижи бүрүзү ниити болгаш техниктиг билиин бедидери дээш кызымаккай өөренип турар.

Хоорайның электростанциязындан инженер эш Волкова санал бергеш, коллективте ажылдап турар кижилериң 40 хуузу хөрөөженнер дээрзин чугаалаан, оларның талазындан авария кылган ындыг таварылга кажан-даа турып көрбөөн дээн.

Хуралга шупту аңгы-аңгы професслиның 13 кижи, төрээн хоорайының, ажылдап турар бүдүрүлге, албан организацияларының чедишкинден чедишкинче улам ынай чечектелишкини дээш ажылдаарын илередип саналдааннар.

Тываның хөрөөженнериниң үшкү улуг хуралынга хоорайның ажылчы хөрөөженнериниң мурнундан киржир 80 төлөөни хуралдың киржикчилери бир үн-биле соңгаан.

Чурукта: хоорайның хөрөөженнер хуралының киржикчилери — даараныр комбинаттың ажылчыннары.
Фото С. Феоктистовтуу.

1960 чылдың ийиги кварталында бүдүрүлге талазы-биле эң эки көргүзүглери дээш областың хүндүлел самбыразына киирери болза:

«ТЫВА КОБАЛЬТ» КОМБИНАДЫНДАН:

1. **Кунгла Клавдия Андреевна** — дашчы, квартал планын 174 хуу күүсеткен.

2. **Мельчуков Виктор Владимирович** — бызанчы, квартал планын 178 хуу күүсеткен.

3. **Седен Павел Сымчанович** — дагжы, квартал планын 137 хуу күүсеткен.

«ТЫВА ТУДУГ» ТУДУГ-МОНТАЖ ЭРГЕЛЕЛИНДЕН:

1. **Пичугина Матрена Алексеевна** — штукатур ажылдарының талазы-биле инструктор. Квартал планын 105 хуу күүсеткен.

2. **Клим Леонид Иванович**—монтажник, квартал планын 212 хуу күүсеткен.

3. **Монгуш Кертына Содунамович** — бызанчы, квартал планын 170 хуу күүсеткен.

«КОММУНТУДУГ» ТУДУГ СЕПТЕЛГЕ ЭРГЕЛЕЛИНДЕН:

1. **Маринцев Иван Кириллович** — бызанчы, квартал планын 125 хуу күүсеткен.

2. **Невидимова Устинья Варфаламеевна** — ажылчын, квартал планын 115 хуу күүсеткен.

ОБЛПОТРЕБСОЮЗТУҢ ТУДУГ-МОНТАЖ ЭРГЕЛЕЛИНДЕН:

1. **Кыргыс Боян Белекович** — дашчы, квартал планын 132 хуу күүсеткен.

ШАГААН-АРЫГНЫҢ № 515 ОРУК-ЭКСПЛУАТАЦИЯ ЭРГЕЛЕЛИНДЕН:

1. **Кудар-оол Иннокентий Иванович** — тракторист, квартал планын 231 хуу күүсеткен.

ВЛКСМ ТК-ның VIII пленуму

Августуң 2-де Москвага ВЛКСМ Төп Комитединиң VIII пленуму ажыттынган.

Пленумнуң чугаалажыр үүн айтыыглары:

1. Техниктиг депшилге болгаш бүдүрүлгениң шынар көргүзүглерин экижидери дээш демиселге Харьков областың комсомолчуларының болгаш аныяктарының киржилгезинин дугайы (илеткелчи — ЛКСМУ-нуң Харьков обкомунуң секретары **А. С. Шухов**).

2. Аныяктарның дыштанылгазын организастаарынга комсомолдуң соруулгаларының дугайы (илеткелчи — ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары **С. П. Павлов**).

Комсомолдуң обкомнарының, крайкомнарының, эвилелдешкен республикаларның ЛКСМ ТК-ларының бирги секретарылары, шериг округтарының болгаш флоттарның комсомол ажылдарының талазы-биле политэргелеллериниң начальниктериниң дузалакчылары, эвилелдешкен республикаларның ЛКСМ ТК-ларының пропаганда болгаш агитация талазы-биле секретарылары пленумнуң ажылынга киржип турар. Бүдүрүлгениң аныяк мурнакчыларының, эртемнин, культураның, литератураның болгаш уран-үүлдүң дыка хөй ажылдакчылары, садыг болгаш культура-амыдыралдың албан черлериниң ажылдакчылары пленумда олуржуп турар.

СЭКП Төп Комитединиң, ВЦСПС-тиң, элээн хөй министерстволарның база күруне комитеттериниң, чогаадыкчы эвилелдериниң болгаш өскедаа организацияларның харысалгалыг ажылдакчылары ооң ажылында киржип турар.

(СЭТА).

Свердлов область. Камышловск районнуң колхозтарында болгаш совхозтарында сиген кезилдези массалыы-биле чоруп турар. Квашининиң совхозунда сиген ажаап алыышкыны организастыг чоруп турар.

Чурукта: тракторист И. М. Потапов сиген бөлдүрүп тур. Ол механизатор өөлчегде кылза чогуур нормазын 150 хуурга күүседип турар.

Фото **Н. Крыловтуу.** СЭТА-ның фотохрониказы.

ОБЛАСТЫҢ СИГЕН ШӨЛДЕРИНДЕ

Сөөлгү кааң хүннерде

ВЛАДИМИРОВКА. Таңды районнуң «Совет Россия» колхозунуң сиген шөлдеринде 3 бригадаларда 100 ажыг колхозчулар ажылдап турар. Сөөлгү аяс хүннерде ажылдың темпизи дүргедей берген. Ам херек кырында 1000 центнер сигенни сараттап алган.

Безикчилерниң аразында И. Сунгар-оол аът машиназы-биле хүнде 4 гектар черниң сигенин кестирерин 5,5 — 6 гектар чедир күүседип турар. Сараттакчылар Н. Седен, К. Санчат, С. Сульдум олар хүнде 12 тонна сигенни сараттаарын 14—15 тонна чедир күүседип келген.

Маңаа холбаштыр четпестерни база айтыры чугула. Ылаңгыя Артыы-Узун деп черде бригаданы майгынбиле хандырбаан. Аъттар чедишпейн турар. Ындыг турбуже, Кара-Дыт деп черде казыралар кадарып турар Чооду Шулуу 2 аътты хуузунда хөрөөнге ажыглап, бригадага бир аътты бөрөөн дээнин күүсетпейн турар.

Мал чеминиң белеткелинче колхозтуң баштаар чери, партия организациязы, көдөө Совет чогуур кичээнгейни салып, ол талазы-биле шиитпирлиг хемчегларни алыр ужуруг.

С. СЮРЮН.

Бии-Хемде сигенчилер

ХАДЫН. Бии-Хем районнуң «Хадың» колхозунуң ажыл-ишчилери мал чемнериниң белеткелин улам күштелдире берген. Сигенчилериниң ам 6 звенозунда 80 ажыг кижи ажылдап турар.

Кестирер 7 машиналыг дөрт «Беларусь» тракторлар, аъттың 5 машиналары 652 гектар черниң сигенин кеттирген, ооң иштинден 380 гектар черниң сигени бөлдүнген, 1360 центнер сигенни 48 сараат кылдыр ажаап алган.

Сиген белеткелинче кижилерни колхоз бүдүрүлгезиниң бүгү бригадаларындан үзүп киирген. Бо ажылга школачылар база эки дузалажып турар.

С. ДАНГАА.

ОБЛАСТЫҢ РАЙОННАРЫНДА МАЛ ЧЕМНЕРИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНИҢ ЧОРУП ТУРАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА МЕДЭЭЗИ

(1960 чылдың август 1-ге чедир, хуу-биле)

Районнар:	Белеткээн сиген	Салгын силос
Тожу	19,5	69,8
Каа-Хем	12,0	5,4
Бии-Хем	6,9	4,0
Таңды	6,5	3,1
Эрзин	6,2	—
Тес-Хем	5,9	—
Чаа-Хемчик	5,8	—
Улуг-Хем	5,6	2,1
Чаа-Хөл	4,2	—
Сут-Хөл	3,6	0,4
Өвүр	3,3	—
Барыын-Хемчик	2,9	0,5
Бай-Тайга	1,0	—

Чер кырында сараатта тургускан силос

Эрткен чылын Сибирьниң мал ажылының эртем-шинчилел институдунга сүт-быштак чем быжыттыг мочантарлыг кукурузаны чер кырында силостаарының дуржулгазын чоруткан. Ооң хемчээли ындыг болган: узуну 60 метр, дооразы 15 метр болгаш бедии 4 метр хире. Кукурузадан чер кырынга салган тонна силостуң бот-үнези 31 рубль 71 көпеек — траншеяга салган силостан 18 рубль чиик болган. Траншеяга салган силос-биле деңнээрге чер кырынга силостаашкында эки шынарлыг чемниң үнери дөрт хуу хөй болган.

Силосту салган соонда ийи-үш хонганда, илчирбелиг трактор-биле база катап таптап тырыыр. Доорай кескен бобы сиген азы саван-биле 30—40 сантиметр кылын кылдыр даштындан шып дуглаар. 80—86 хуу чедип турар өл-шыгы улуг кукурузаны силостап турган үеде бир тонна хэзндектээн бобы сигенни азы доорай кескен сула саваның 2—3 тонна ногаан масса бүрүзүнге немей салыр.

ЧЕР КЫРЫНГА СИЛОСТААШКЫН

Новосибирск областың Масляинск районнуң «Октябрь 40 чылы» колхозунга бо чылдың мартта сиген төне бөөрге, чер кырынга салган силос малчыннарга улуг дузаны чедирген. Сиген кезилдези эгелээриниң бетинде, эрте хуусаада чаягаар үнген сигеннерден салган силос бичии-даа баксыраваан болган. Саар инектер одарга үнгүже чедир чемгерилге нормазынга ол силос кирип турган. Ынчангаш сүт саалдазы чазын кудулаваан, колхоз күрүнеге сүт садар талазы-биле хүлээлгезин чедишкиннинг күүсеткен.

Чер кырынга сараатта тургускан силос Сибирьниң үр болгаш соок кыжының дургузунда кандыгдаа шывыг чок турганын демдеглезе чогуур.

ТАВАРЫЛГА БОЛГАН ДУРЖУЛГА

«Октябрь 40 чылы» колхозка чер кырынга силостаашкынны эң баштай дөрт чыл бурунгаар ажыглаан. Бригадаларның бирөөзинге траншея четпейн баар таварылга болган. Хэзндектеп каан ногаан массаны кожазы бригадаже сөөртүү ырак болгаш транспорт чедишпейн барган. Чер кырынга силостаашкынны кылыр деп шиитпирлээн. Ындыг дуржулга районга, харын бүгү обласка безин чок турган. Сараатта тургускан силос бүрүзүн 30—30 тонна кыдыр бичииледир кылгаш, оларны бүгү талаларындан ширик болгаш довурак-биле дуглаан. Ол таварылга болган дуржулга эки түннелдиг болган.

Оортан бөөр эрткен чылдарда ажыл-агыйның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери чер кырынга силостаашкынның эң ажыктыг техниказын, чемниң шүүделин чигедириниң аргазын тыпканнар. Кукурузаны болгаш өске-даа культурлуг үнүштерни, а ол ышкаш янзы-бүрү черлик оът-сигеннерни ынчаар силостаарын шенеп көрген.

Ам үеде колхозта кукурузадан болгаш тарымал тооруктан, шагар оттан, шык болгаш эзим черлерниң янзы-бүрү сигеннериндан база бобы үнүштерден болгаш ылаңгыя клеверден чер кырынга силостаашкынны бир дөмей чедишкинниг белеткеп турар. Сараатта тургускан силосту чүнүң-биле-даа шыпайн турар. Ындыг силостуң чүгле 6—7 хуузу ажыглал чок болуп үнер, азы консервалаан чемнериниң кандыг-даа аргазын ажыглаанындан дыка эвээш болур.

БӨДҮҮН БОЛЗА-ДАА, ЧУГУЛА НЕГЕЛДЕ

«Октябрь 40 чылы» колхозка чоокта чаа Алтай крайның Зелесовск районундан болгаш бодунуң кожазы Черепановск райондан ийи төлөөлер чораан. Олар чер кырынга силостаашкынның дуржулгазын сонуургап айтырганнар. Колхозтуң даргазы Кузьма Иванович Сагайдачный болгаш партбюро секретары Степан Семенович Катин тарып өстүрген клеверден силос салган черге төлөөлерни аппаргаш, чер кырынга силостаашкынның техниказын тодаргай чугаалап бергеннер.

Чер кырынга силостаашкынның хуусаазы чугула ужур-дузалыг деп олар чугаалаанар. Эрткен чылын дуржулга кылдыр янзы-бүрү оттарны ийи хуусаада: бирөөзин үнүштериниң чечектелип турарының өгезинде, өскезин чечектелишкин төнгенде силостаан. Кыжын бир дөмей байдалдар турда-ла, эрте салган 20 кг силос-биле сүткүр инектерни чемгерерге сүт саалдазы соннай салган 30 кг силос-биле чемгергениннен эвээжевес, харын хөй болуп турар.

Клеверден чер кырынга силос салырының хуусаалары ооң-даа артык ужур-дузалыг. Бобы үнүштер кезер үези эртиксеп чорда, черже ужуп чыдып, кадыгланы бөөр. Ол үеде оларны ажаап алыры бергедээр болгаш шынары ындыг кончуг эвес болур. Ынчангаш колхозка сиген кезилдезиниң бетинде силостаашкынны эгелээш, ооң ынай оларны хары угда уламчылап турар.

Бир-дески шөлдү силос салырынга шилип алыр, силосту хаттың угланыышкынының аайы-биле сараатта салыр. Ынчаар салган силос сараадын хар шоолуг хөмес болгаш силосту алыры белен болур. Кескен сигенни шөлге чаткаш, ооң кырынга ногаан массаны салып үндүрер.

Колхозка силосту 14—15 кижи составтыг, эргежок чугула техника-биле хандыртынган тускай звено салыр. Звенонуң ажылын мынчаар чорудар. Силостаар үнүштү силос комбайны-биле кезер болгаш хэзндектээр. Ону силос салыр черже автомашиналар-биле сөөртүр болгаш машинаның чүгүн силос массазын таптай тырыыр илчирбелиг тракторнуң дузазы-биле дужүрер. Машинаның мурнуку кузовунда турган досканың ийи ужунда быжыглаан сывырган-демирлерни тракторга улаан тыртарга машина кырында чүк төктүп дүжер. Ол ажылдан бүгү хостуг үеде тракторну силос массазын тырыырынга ажыглаар. Салган силос ооң ынай барык тыгылбас болгаш трактор кыры-биле чоруурга ооң илчирбелериниң адаанга суук ханды сыстып турар апаарга, таптаашкын ам доостур.

Колхозка ынчаар салган силостуң калбаа 10—12 метрден эвээжевес. Бедии 3—4 метр, ооң бедиирге силосту салыры бергедей бөөр. Узуну кандыг-даа бооп болур: узун болган түдум-на артыышкын болгаш соокка донуп баксыраары эвээш болур.

Эки салган силостуң кыдыгларындан бөөр тыгылчак болур. Бир эвес кыдыглары эки тыгылчак эвес болза, чогуур тыгылганынга чедир кезии каалтар, ынчангаа үрелип бахсыравас.

ТОДАРГАЙ АРТЫК ЧОРУК

«Октябрь 40 чылы» артельдиң колхозчулары чер кырынга силостаашкынның аажок артык шынарлыын бүзүреп көргеннер. Эң эки силос— чер кырынга болур деп ам колхозчулар чугаалап турарлар. Ол артык чоруктар кандыгыл ынчаш?

Чер кырынга силосту кайда-ла ажыктыг черге, туралаан хемчээлибиле агаар кандыг-даа турда салып ап болур. Бо сөөлгү байдал улуг ужур-дузалыг. Чүге дизе, Сибирьге сиген кезилдезиниң үезинде болган чок-ла чаашкыннай бөөр болгай. Сиген кезилдезинге ол улуг шаптык болур, а силосту кандыг-даа чаашкында салыр, ынчангаш сиген кестинмес апарган хүннерде хосталган ажылчын күжүн болгаш техниканы колхоз силостаашкынга ажыглап турар.

Өске артык чорук. Траншеяга бодаарга чер кырында силосту мал чемгереринге алыры кончуг эптиг. Ол ажылды саанчылар боттары-ла күүседип аптарлар.

Ынчаарга чер кырында силостун эң чугула артык чоруу чүдел дизе, ол эң чиик өртектиг болурунда. «Октябрь 40 чылы» колхозка траншеяга тонна силосту салыры 4 рубль 25 көпеек, а чер кырынга— 2 рубль 70 көпеек болур.

ЧАА ДУРЖУЛГАЛАР

Эрткен чылын колхоз силостун ниити курлавырының 60 хуузун чер кырынга салган. Бо чылын бүгү тос муң тоннаны чер кырынга салыр деп шиитпирлээн. Чер кырынга чиик өртектиг силосту бүдүрерин көвүдетпишаан, ынчаар силостаашкынның аргалары ам-даа бүрүн ажыглаттынмаанын көргеш, колхозка янзы-бүрү дуржулгаларны чорударын уламчылап турар. Чамдык силостарга дусту холуп турар. Оортан силостун амданныг шынары экижиир ужурлуг, малдар ону турадыг чиир апаар. Янзы-бүрү сигеннерни хэзндектевейн салган дуржулга силозу база бар. Колхозта байлак оът-сиген эвээш эвес болзадаа, сиген кезер шөлдериниң хемчээли бичии болган ужурунда ындыг силос херек. Силос комбайны оларга ажылдан шыдавас, а силос доораар чепсектиң дузазы-биле силос массазын хэзндектээриниң өртек-үнези улгадыр апаар.

Бирги бригада эң солун дуржулганы чорудып турар. Бир кодан сүткүр инектерни ында баглавайн ажаарынче шилчидер деп шиитпирлээн. Ол чорук чер кырында силосту инектер боттары барып чиир арганы хандырар. Ол инектерге инек кажаазының ужунда долгандыр кажаалаан шөлде инек бүрүзүнге хүнде 50 кг онаажыр кылдыр клеверден силосту салган. Бот-чемгерилге болза чер кырынга силосту улам-на чиик өртектиг болдурар, чүге дизе, силосту ооң алырынга болгаш ону кажааже сөөртүрүнге үнер шүүдел чок апаар.

«Октябрь 40 чылы» колхозта бо чыгдынган дуржулганы Сибирьнин бүгү колхозтары болгаш совхозтары чедишкиннинг ажыглап болур.

(СЭКП ТК-ның «Кедзэ амыдырал» деп солунундан).

Сиген шөлдеринге политмассалыг ажылды калбартыр

СЭКП Төп Комитединиң июль Пленумунга коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының чугула айтырыглары чугаалаштынган болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң херээнге чугула ужур-дузалыг шиитпирлер хүлээп алдынган.

Ол пленумга белеткелдер чурттуң ажылчы массаларының чогалдыкчы идепкейиниң күчүлүг көдүрлүүшкүнүн хайныктырып үндүрген. Мунмун үлептир бүдүрүлге болгаш тудуг черлери Төп Комитеттиң Пленумун бедик көргүзүглерлиг утказаннар.

Каа-Хем районнуң ажылчы чоннары база-ла СЭКП Төп Комитединиң июль Пленумунга төлептиг ужуражыр дээш калбарткан социалистиг чарышты чүгээр көргүзүглер-биле уткаан. Район күрүнеге мал продуктулары садар хүлээлгелерин күүсеткен. Ленин аттыг, «Ленинчи орук», «Совет Тыва», «Октябрь 14 чылы» болгаш «Тере-Хөл» колхозтар күрүнеге эът, сүт, дүк садар хүлээлгелерин бүрүн күүсеткилээн. Күрүнеге сүт садар талазы-биле «Кызыл тук» колхоз багай эвес көргүзүглүг болган—хүлээлгезин 145,6 хуу күүсеткен. «Октябрь 30 чылы» колхоз эът бүдүрер болгаш күрүнеге эът садар талазы-биле эки ажылдаан. Бо ийи колхоз партия райкому биле райкүүскомнуң сүт болгаш эът талазы-биле шилчиир кызыл туктарын быжыы-биле тудуп турарлар. Боттарының ажылдарынга бедик көргүзүглерни чедип алган мал ажылының мурнакчыларының саны өзүп турар. Ленин аттыг колхозтуң сааңчызы У. Яковлева чартык чылда инек бүрүзүнден 1044 кг сүттү сагган. Инек кадарчылары—«Тиилелге» колхозта Попеляев, «Октябрь 30 чылы» колхозта Аланды—хонукта 900—1100 грамм немелде дөңзини чедип алганнар. Хой кадарчылары: «Совет Тывада» И. Хажыкы, Т. Дукар, «Тиилелгеде», С. Ундушпан, М. Чимбин, «Кызыл тукта» С. Бөрзек, Ленин аттыг колхозта С. Сувак болгаш оон-даа өскелер хой ажылынга эки көргүзүглерни чедип алганнар.

Партия обкомунуң болгаш облкүүскомнуң сүт талазы-биле колхозтар аразынга шилчиир Кызыл тугун бистиң район чаалап алган. Ол тукту холдан салбас, мал ажылынга чедишкиннерни көзүдедир—сорулгавыс мындыг. Бо сорулганы күүседиринге кол чүве болза малга быжыг чем-суурну тургузары болур. Ындыг турбуже мал чемнери белеткээр талазы-биле эптежир аргажок оожум темпилерниң барын миннип, шыңгыы шүгүмчүлеттинери херек. Июль 25-тиң медээзи-биле алырга, сиген планын чүгле 6,5 хуу, силостуун—дөңгүп-ле 2,8 хуу күүсеткен бис. Өрткен чылдың бо үези-биле дөңнээрге, сиген 1058 тонна, силос 376 тонна эвээш белеткеттингеи. Шак мындыг байдал болза колхозтарның хөй кезииниң сиген кезилдезинге кончуг багай белеткенгени-биле болгаш мал чемнери белеткээринче организас чок киргени-биле тайылбырлаттынар. Ленин аттыг, «Тиилелге», «Октябрь 30 чылы», «Октябрь 14 чылы» колхозтар мал чемнери белеткээринче эгелеп кирерин үр-ле шөйүп келгеннер. А «Совет Тыва», «Бурунгаар» болгаш «Тере-Хөл» колхозтар сиген кезилдезинче хамыкты соңнап киргеннер. Оон уламындан үстүнде ады үнген колхозтар сиген белеткелиниң планын чаа-ла 1—6 хуу кылдыр күүседип турарлар. Районнуң чүгле үш колхозтарындан («Кызыл тук», «Тиилелге», «Тере-Хөл») өске колхозтарында силостаашкын ам-даа эгелевээн.

Колхозтарда сиген ажаап алырының техниказы болгаш кижи күжү база четче ажыглаттынмайн турар. «Ленинчи орук» колхозта 7 трактор сенокосилказының ийизи, аът-биле сиген кестирер 7 машиналарның дөртү ажылдавайн турар. «Бурунгаар» колхозтуң күш-ажыл шыдаар 376 колхозчуларының чүгле 20-зи сиген кезилдезинде ажылдап турар. Мындыг чижектер өске колхозтарда база бар.

Районда мал чемнери белеткээринің кошкак чоруп турарының база бир кол чылдагааны болза, сиген ажылында хаара туттунган колхозчуларның ортузунда политмассалыг ажылдың аажок куду дөңнелде туруп турары болур. Социалистиг чарыш чамдык бригадаларда организастаттынмаан, агитаторларның хөй нуруузу ажылдавайн турар. Оон түннелинде хөй-хөй бригадаларда күш-ажылдың организациязы багай тургустунган. Колхозтарның баштаар черлериниң база партия организацияларының хөй нуруузу социалистиг чарыштың негелделерин болгаш шаннал-макталга хемчеглерни мырыңай чап-чаа, улуг озалдаашкын-биле ажылдап кылганнар. А мал чемнериниң белеткелин бистиң район ай хире үениң иштинде чорудуп келген. Бо талазы-биле чүгээр чижек кылдыр «Коммунизмче орук» колхозту адап болур. Ында Никифор Жуйков биле Александр Егоров бригадирлээн ийи бригада июнь 25-тен бээр ажылдап турар. 800-800 тонна сиген, 6000 тонна силос кылыр хүлээлгелиг. Ол бригадаларда 70 кижи-6 тракторлуг, 30 аттыг ажылдап турар. Оларның аразында социалистиг чарыш эки организастаттынган. Колхоз баштаар чери биле партия организациязының шилчиир Кызыл тугун тургускан. Соцчарыштың түннелин 10 хонгаш-ла үндүрүп турар. Тиилээн бригадага кызыл тукту болгаш 1000 рубль шанналды тыпсырын доктааткан. Агитаторлар коммунист В. Глушков, комсомолчу Нина Нестерова солун номчулгаларын, беседаларны доктаамал чорудуп, агитхуудустарны үндүрүп, ажылдың көргүзүглерин чарлап турар. Кайы бригаданың кайы хире ажылдап турарын өске бригада туда-ла билип ап турар. Ынчангаш чарыштың темпизи эки чоруп турар. Бригаданың кежигүннеринге кинону көргүзерин организастап, почтаны доктаамал чедирип турар. Аъш-чем болгаш чурттаар оран-сава база багай эвес организастаттынган. Июль 20-ниң түннелиниң-биле «Коммунизмче орук» колхоз партия райкому биле райкүүскомнуң мал чемнери белеткээр талазы-биле шилчир Кызыл тугун чаалап алган.

Мал чемнери белеткеп турар ажыл-ишчилериниң ортузунга ажылды «Коммунизмче орук» колхозта ышкаш, харын оон-даа эки кылдыр организастап болур бүгү аргалар өске колхозтарда бүрүн бар. Ол аргаларны ажыглаар төлээде партия организацияларының болгаш колхозтар баштаар черлериниң талазындан кижилериниң кегээрел болгаш боттуг чүүлдер талазы-биле хереглелдерин хандырар талазы-биле сагыш-чованчыр болуру болгаш ажыл-херектиг эвилелдээр талазы-биле күжениишкин үндүрери негеттинер. Бо талазы-биле бистиң колхозтарывыстың хөй нуруузу чаа-ла шимченип эгелээннер. Ленин аттыг колхоз ажыл төлевирин шаннаалчыды (өстүрүп) төлээр талазы-биле айтырыгны багай эвес тургускан. Ажыл төлевирин шын организастап тургузары партийжи-политиктиг болгаш организакчы ажылдың чугула кезээ. Кижилернин сонуургалын хайныктырып турар шын тургустунган ажыл төлевири чокка ажылга эки түннелдер чедип алыры берге болгай. Ленинчилер шаннаалчыткан ажыл төлевирин мынчаар тургускан. Чижээлээргe, аът машиназы-биле сиген кестирер звенога беш хонук санында-ла 120 га сиген кестирер онаалга берип каан. Хүн бүрүнүң онаалгазын 130 хуу күүседир болза звенонуң кежигүн бүрүзүнге 20 рубль төлээр. А айның 30-ниң бетинде онаалгазын күүсеткенде 1500 рубль шаннаалды тыпсыр. Өске звеноларга шаннаалчыткан төлевирни база-ла үстүнде принципбиле доктааткан. Звено, агрегат бүрүзү тус-тузунда онаалгаларлыг, ол онаалгаларын күүседип алыр-ла болза шаннаалчыттынган төлевирни алырлар.

Политмассалыг ажылдар «Кызыл тук», «Совет Тыва», «Ленинчи орук», «Бурунгаар», «Октябрь 30 чылы» колхозтарга шуут-ла, суларан турган. Чижээ, «Кызыл тук» колхозта эш Белозеровтуң бригадазынга лозун, плакат-даа чок, номчулгалар, беседалар-даа чоруттунмайн, агитлистоктарны үндүрбейн турган. Почта дажылгазын организаставаан, ойнаар херекселдер, номчуур литературалар чок турган. Бригаданың турлаа чугайлаттынмаан, стол, сандай, орун-дөжек чок турган. Кижилер шуут-ла шала кырынга чемненип, удуп турган. Ол хамаан чок бригада чеже сиген, чеже силос белеткээр талазы-биле онаалгазын безин билбес турган. Кылган ажылдарның көргүзүү билдинмес турган. Чоокта чаа партия организациязы биле колхоз баштаар чери ол четпестерни узуткаар талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чоруткан. Ол болгаш өске-даа бригадаларга ажылдың онаалгаларын бергилээн, агитаторларны быжыглаан, чамдык коммунистерни болгаш комсомолчуларны бригадаларже чоруткан, сиген ажаап алышкынының үезинде чорудар политмассалыг ажылдарның планын бадылаан, социалистиг чарышты организастап, шилчиир тукчугашты болгаш шаннал-макталдың хемчеглерин доктааткан, аъш-чемни болгаш чурттаар оран-саваны эжиждип тургускан.

Колхозтарның ниитилештирген малынга быжыг чем-суурну белеткээрин хандырарынче угланган политмассалыг ажылдарны амыдырал-биле тудуш холбаалыг кылдыр организастап чорудары районнуң партия организациязының эң чугула сорулгаларының бирээзи. Бо ажылче районнуң комсомол организациязы, культураның албан черлери, районнуң интеллигенциязы хаара туттунган турар ужурлуг. Агитатор бүрүзүнүң сорулгазы болза партияның болгаш чазактың политиказын, ылаңгыя СЭКП ТК-ның июль Пленумунуң материалдарын чон ортузунга билдингири-биле тайылбырлавышаан, кижилерниң сеткилин ажылче хайныктырары, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидиринге дузалаары, мурнакчыларның тургулгазын нептередири болур.

Ниитинин малынга четчир санныг чемни белеткээри, малды хүр кыштагладыры — көдөө партия организацияларының политиктиг, организакчы ажылдарынга база бир шыңгыы шылгалда болур. Ол шылгалданы эки тудары — бистиң районнуң коммунистериниң ыдыктыг хүлээлгези.

С. ПАВУ,
СЭКП Каа-Хем райкомунуң секретары.

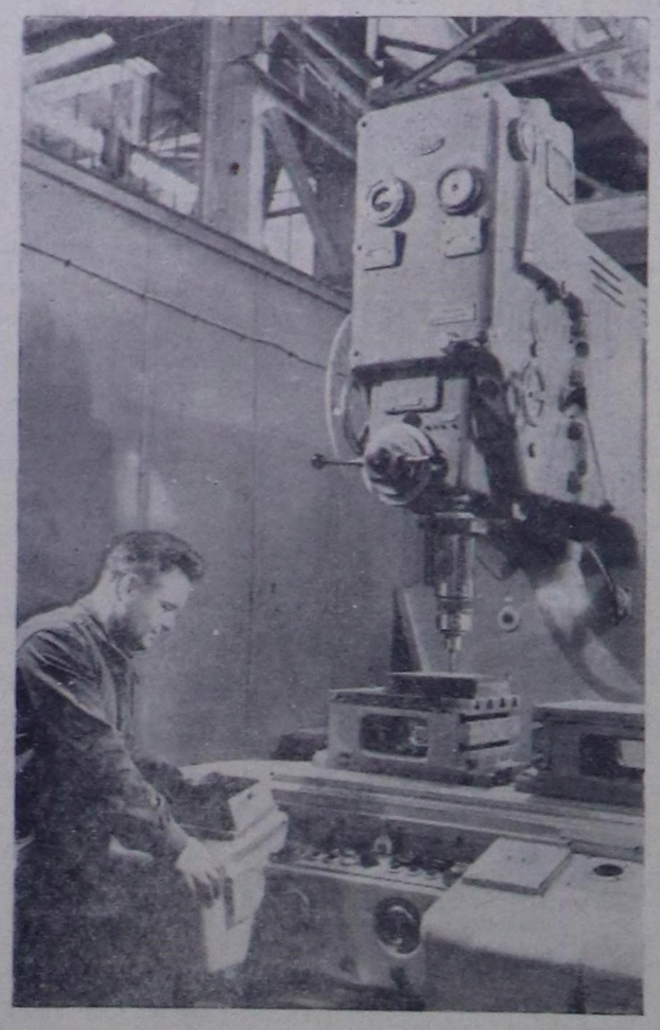

Москва. Демир чондурар станок бүдүрер заводтуң коллективи программа өзугаар ажылдадып башкарар координаттыг чондурулга станогун Совет Эвилелинге эн-не баштай кылып тургускан. Ол эн-не шын, чазыг чокка ажылдаар. Баштайгы ындыг станок заводка ажылдадып шенээрге ону чедишкиннинг эрттирген.

Чурукта: чондурукчу Н. В. Лихачев чаа станокту шенеп тур.

БИСТИҢ СОВЕТ КИЖИЛЕР

Кижини күш-ажыл алдаржыдар

«Чыткан хой-даа тургуспас» кижилериниң бирээзинге Оюн Хувискаалчы хамааржыр. Оон ол топтуг аажы-чаңын орта билбес кижи «эмин эртпр оожум, шүшпен» деп баары магат чок. Ынчалза-даа ажыл-ишке туттунгуру, шалыпкыны-биле ол «шүшпен» деп сөске база-ла кавыдавайн баар кижи.

1956 чылда облпотребсоюзтун тудуунга Совет Армияның хүрээлениниден чаа халашкан аныяк эр чедип келген. Совет Армияның албанындан халашкан дайынчыларны бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү-ле черлеринде хүлээп ап турары ышкаш, ону анаа база-ла улуг өөрүшкүлүг, эптиг-эвилеп уткуп хүлээп алган. Совет Армияның кижизиткени аныяк кижиниң могат-шылаг билбес күш-ажылга чүткүлдүг чоруу ук тудугнуң хоочун ажылчыннарынга дораан билдине берген. Хувискаалчы ынчан дашчы болурунуң белеткелинче шилчип, тудугжуларның бирээзинге өөреникчилеп кирген. Удатпаанда ол бодунуң кызымаккайы-биле эш-өөрүн мөгедедып, дашты боду чаасхаан салып ажылдаарының мергежилин шингээдип алган. Бир-ле хүн бүдүрүлге комиссиязы аңаа 4-кү разрядтың дашчызы деп эргени тывыскан болгаш ол ажылче аныяк тудугжу улам сорук киришкин-биле ханылап киришкен.

Бир чыл удавайн эрте берген. Областа кол тудуг организацияларының бирээзи—«Тыва тудуг» трезинче аныяк тулугжуну үргүлчү ажылдаар доктаамал дашчызы кылдыр 1957 чылда шилчидипкен. Кижини күш-ажыл алдаржыдар болгаш каастаар. Оюн алдар күзеп сүрбээн, ынчалза-даа оон эрестиг күш-ажылы ону алдарга боду чаягаар чедире берген. Ол, тудуг трезинге баргаш, үр-даа үе эртпээнде үк организацияның сураглыг болгаш шалыпчы дашчыларының бирээзинге санадып, оон ады баштай тудуг трезинин, дараазында—областың Хүндүлел самбыраларынга кире берген. Оон эгелээш ол бодунуң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бо хүннерге чедир улам бедидип, тудугжу дашчы мергежилин соксаал чокка өстүрүп келген.

Оюн Хувискаалчының күш-ажылчы үлүү кирген тудугларның ам Кызыл хоорайда саны көвүдээн. Чижээ, Ленин кудумчузунда 16 квартиралыг чуртталга бажыңының, Кызыл хооркомунуң үш каът улуг бажыңының, автоматтыг телефон станциязының, аптека складтарының, Кочетов кудумчузунда уруглар яслизиниң болгаш оон-даа өске объектилерниң тудуунга ол эн-не идепкейлиг киржип, ажылдаан. Бо өрткен үениң дургузунда эш Оюн Хувискаалчы өртектиг шаннаалдарны база шаннал бижиктерни ап келген. Амгы үеде ол Кызылдың № 11 школазының тудуунда база-ла шалыпчы ажылдап, хүн бүрүде нормазын 150 — 180 хуу күүседип турар. Хувискаалчы ам алдыгы разрядтың мергежилдиг дашчызы болу берген. Чеди чылдың ийиги чылында күжениишкинниг ажылдап турар тудугжуларның маадырлыг ажыл-херектеринге оон үлүү база кирип турар. СЭКП ТК-ның июль Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлерин ол танышкаш, хүн бүрүде нормазын 200 хуу күүседирин, тудугнуң шынарын улам бедидерин хүлээнген.

Оон эн-не улуг күзели чүл деп айтырыгта ол мынчаар харылаар:

— Мен бистиң алдарлыг Коммунистиг партиявыстың июль Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар херекке боттуг салыышкынымны киирер, төрээн хоорайымны дүрген чечектелдирер дээш бүгү күжүмну, билиимни харам чокка бээр мен.

Оюн Хувискаалчы ышкаш шак мындыг күш-ажылдың чүткүлдүг, мергежилдиг кижилериниң маадырлыг ажыл-ижи-биле бистиң эчис-сорулгаларывыс, чырыткылыг келир үевис—коммунизм тиилээр.

О. НАМЧЫЛАК.

Чазаныкчы

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң хоочун чазаныкчызы эш Монгуш Севилбаа бодунуң чазаныкчыга ажылдарын ак-сеткилдиг, кызымаккай күүседип турар. Барык 20 чылдың дургузунда ол чазаныкчылап, төрээн колхозунуң суурун сайзырадырынга хөй чүүлдерни кылган. Артель бүдүрүлгезиниң шалыпчызы чазаныкчы коммунист эш Севилбаа хөй чыл иштинде колхозтуң чазаныкчылар бригадазын удурткашаан, колхозчуларның бажыңнарын эки шынарлыг эт-херексел-дер-биле дерипринге аныяк чазаныкчыларны хүн бүрү өөредип турар.

Оон удурткан бригадазы коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп бедик атты чаалап алыр дээш күжениишкинниг ажылдавышаан, СЭКП-ниң июль Пленумунга алдар кылдыр алган хүлээлгелерин чедишкиннинг күүседип, ажыл нормазын үргүлчү ажыр күүседип келген.

Ч. СЕНДАЖЫ.

Харылзаачы

Ондар Начын Совет Армияның хүрээлениниден халажып келгеш, Хандагайтыда районнуң харылзаа конторазынга монтёрлап ажылдап кирген. Техниканың нарын кезектерин шиңгээдип алыры аныяк оолга баштай берге турган. Ынчалза-даа дуржулгалыг хоочун харылзаачылар Белов, Соламатов, оларның чагыш-чованчыр дузазының ачызында радио-техниканың, телефон аппарадының чугула билиглерин улуг сонуургал-биле ол шиңгээдип алган.

Харылзаачы болуп ол ажылдап киргенден бээр ам 5 чыл өрткен, ам эки ажылдыг харылзаачыларның бирээзи апарган. «Бо черге баштай ажылдап киргенимде радионуң, телефоннуң дузазы-биле канчап чугаалажырын, агаар чалгыгларын дамчыштыр үннүң канчаар дынналы бээрин кайгап-даа, сонуургап-даа турган мен. Ам ол чүүлдерни кончуг эки билир апарган мен» деп Начын чугаалады.

Начынның эки ажылын оон ажылдап турар коллективи улуубиле үнелеп, анаа өртектиг шаннаалдарны каш-даа удаа тывыскан. Септекчи монтёрга ВЛКСМ райкому болгаш райкүүском макталга бижиктерни тыпсып келген. Ол чүгле бодунуң хүлээлгелиг ажылынга кызымак эвес, харын база хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Бо чылдың январь айда оон амыдыралынга улуг болуушкун болган — ол СЭКП кежигүнүнге кандидат болуп кирген. Ондар Начын бодунун политбилиин бедидип турар.

Д. МОНГУШ.

ЧЕДИ ЧЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

72 БЕДЕН 72 КУЛУН

Тюлюш Шожукпанович Бюрбюжүк—Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» көдөө ажыл-агый артелиниң дуржулгалыг чылгычызы. Колхозка киргенден соңгаар 10 ажыг чыл иштинде ниитиниң малын малдап келген. Ол чүгле ийи чыл иштинде хой ажылынга турган, оон өске чылдарда чылгычылап келген.

Ол баштай аныяк чылгыны кадарып, оон соонда ажыл аъттарын болгаш бүдүрүкчү аскырлар ажаап, эдериштирилгени өрттирип келген. 1959 чылдан бээр колхозтуң бир кодан чылгызын Хендергеде кадарып, улуг чылгычы болуп турар. Чеди чыл планының бирги чылы—1959 чылда 72 кулун алыр планныг тургаш 78 кулунну ап, менди доруктурган. Бо чылын Тюлюш Шожукпанович база улуг чедишкиннинг: **69 кулун алыр планныг тургаш, 72 бениң 72 кулунун бүрүн камгалап алган.** Бо дээрге барык бир кодан чылгы-дыр.

Т. Бюрбюжүк болгаш оон дузалакчызы Х. Бюрбю оларның могаг чок ажылдап турары-биле чылгы эрткен кышты хүр ашкан болгаш ам улуг чылгы-даа, кулуннар-даа Хендергениң хөл өөжүнде, оон чоогунда эзимнерде, каъттарда шупту менди одарлап турар. Чылгының күш кирип турары аажок.

Чылгыны канчаар кадарып турарын эш Бюрбюжүк допчузубиле мынчаар чугаалап турар: кыжын Кара-Сугга хүндүс шөл черге, дүне ыжык черге кадарып, дүнеттедип кыштаан. Чылгының хонар черинге дусту төп каар. Чазын боос белерни мунгаш кажаага зелёнка-биле азырап турган. Төрээн соонда 2—3 хонукта азыраан ниити чылгыга кадып турган. Чайын эки оттуг черлерни шилип алыр. Хүндүс девээлээр черге, дүне ажык черге кадарар.

Кыштаглаашкын соонда дөрт черге чылгыны одарлаткан болгаш сөөлүнде хөл чанында келген. Моон соңгаар демги одарлаткан черлерин база катап долгандыр одарладыр.

— Чылгычылаар чорук мал ажылында база бир эң харыысалгалыг хүлээлге чүве-дир. Чылгыны кыжын-даа, чайын-даа дүнхүн чок кадарар. Кыштың чыкылама соогунга, чайның хып турар изинге, кудуп турар чаашкынынга тавыржыр болгай. Ынчалза-даа дузалакчызы Бюрбю-биле ийилээ чылгыны эелчежип каларын, бөрүге, оорга чаңгыс мал-даа алыспадывыс—деп, эш Бюрбюжүк чугаалады.

ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ БҮГҮ-ТЫВА ХУРАЛЫНГА УТКУШТУР

Колхоз бүдүрүлгезинге херээженнерниң киржилгезин күштелдирер

(БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОННУҢ ХЕРЭЭЖЕННЕР ХУРАЛЫНДАН).

Илеткел доостуру билек-ле төлээлериниң санал-шүгүмчүлелдери эгелээн. Бир дугаарында «Комсомол 30 чылы» колхозта херээженнер чөвүлелиниң даргазы эш Серенмаа сөс алган.

— Партия райкомунуң секретары эш Очур-оол бодунуң илеткелинге бистиң колхозтуң херээженнери колхоз бүдүрүлгезинге багай киржилгелиг, оларның хөй-хөйү шуут кайдаа ажылдавайн турарлар деп чугаалады. Мен Аянгатыга Каа-Хем райондан келген мен, элээн хөй черлерге херээженнер чөвүлелинге ажылдап-даа чордум. Мен бодап көөрүмге, Аянгатының херээжен колхозчулары күш-ажылга кончуг идепкейлиг улус, ажылдан чылдагаан чок кара-туразы-биле буруп турар херээженнер бисте чок. Колхозтуң сааңчыларында, ногаа ажаакчыларында, туйбу кыныкчыларында школа болгаш клуб септелгезинде колдуунда херээжен чоннуң ажылдап турары база ажыл-агыйның өске-даа адырларында херээженнериниң киржип турары мынчага дээр райкомга канчап билдинмес чоор—деп, ол кайгап чугаалаан.

Эш Очур-оол чеди чылдың ийиги чылының бирги чартында районнуң социалистиг хүлээлгезиниң дугайында илеткел кылган. Ол бодунуң илеткелинге «Комсомол 30 чылы», «Совет Тываның 5 чылы», «Кызыл тараачын» колхозтарда херээженнер чөвүлелдерин, партия организацияларын шынап-ла шыңгыы шүгүмчүлеп, ол колхозтарда күш-ажылга мурнакчы киржип турар чамдык херээжен эштерни база адагылаан-даа. Ынчалзажок эш Серенмаа бодунуң саналынга илеткелде кирген, чамдык фактыларга чөпшээрешпейн турарын доразын-на чугаалаан. Ол чуге ынчап барганыл? Оон кол чылдагааны болза, илеткел кончуг эренгей, хуралдың чугаалажып турары айтырыындан дыка хоорук байдалдыг болгаш колдуунда-ла районда, колхозтарда база совхозта ажыл-агыйның ниити бәйдалдарын санап түннээри-биле кызыгаарлаттына бергенинде болур деп санаар херек. Мурнакчы ажылдыг херээженнер чөвүлелдериниң дуржулгазын азы багай ажылдыгларның чүге ындыг болуп турарын бүгү талалыг анализтеп көргүзер талазы-биле илеткел кончуг чегей болган. Ужурунда болза хуралдың киржиччилери эки ажылдап турарларның дуржулгазын илеткелден ханы өөренип билип алгаш, чер-черге барып ону нептередир азы боттарының ажыл-чорудулгазында четпестер чүге болдунуп турарын, оларны канчаар узуткаарының аргаларын билип алыр күзелдиг турганнар болгай. Бо бүгү илеткелге боттарының чогуур орнун эелевейн барган.

Районда болгаш областа сураглыг мурнакчы херээженнер Ясланы, Хажытты, Барынмааны, Абрамованы, Сесенмааны, Сазааны, Матпадакты, Айырны, Бүрүнмааны, Селбин-хысты болгаш өскелерни-даа илеткелчи каш катап адазажок, оода-ла оларның ийи-чангызының-даа болза арга-дуржулгазын бодунуң 1 шак ажыг үргүлчүлээн илеткелинге элээн чугаалаары күзеңчиг турган. Районнуң ажыл-агый, культура талазы-биле хөгжүлдезинге херээжен чоннуң киржилгези, оларның үлүг-хуузу черле дыка улуг. Тус-тус ажыл-агыйлар, албан организациялар болгаш адырлар аайы-биле херээженнериниң маадырлыг күш-ажылын, чогаадыкчы инициативазын кайызын ол дээр. Бо бүгүнү илеткелде кончуг система чок көргүскен, ынчангаш санал берген кижилер боттарының хомудалдарын илередип турганы чөптүг. Кайы-даа колхозта, ажыл-агый, албан черлеринде херээженнер чөвүлелдеринде чедерлер-даа, четпестер-даа бар-ла болгай. Оларны эн-не характерлиг черлерден шилип алгаш, эки бүгү талалыг чырыдары чугула турган.

Херээжен чоннуң күш-ажылга, культура тургузуушкунунга киржилгезин чедип алыр төлээде, анаа эргежок чугула байдалдарны тургузары негеттинер. Ылаңгыя, ие херээженнер ургларын арттырып кааш ажылдап болур яслилерни, ургулар садтарын улам көвүдедир, анаа бичии чаштарның ажаалда хайгаралыг эжиждер херек. Бо талазы-биле районда байдалды илеткелчи ыыттавайн эрткен. Санал бергеннерниң хөй кезии кол кичээнгейни бо айтырыгта ынчангаш кылганнар. Херээжен улустуң ажылдавайн баарының кол-ла чыллагааны яслилер, садтар чедишпезинде.

Районнуң херээжен чонунуң ортузунда политкижизидилге ажылы багай, оон хараазы-биле арагалаар, ажылга үнмес, харын-даа биче хулиган херектер үүлгеткеш, шиитпирер чоруктарны чамдык херээжен кижилер болдуруп турар деп, илеткелчи демделээн. Ынчалзажок, чогум бо четпестерни канчаар узуткаарыл, бо талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарыл дээрзин ол ыыттавайн эрткен. Маңаа холбаштыр «Совет Тываның 5 чылы» колхозта херээженнер чөвүлелиниң даргазы эш Седип мынча дээн: «Илеткелчи «Совет Тыванын 5 чылы», «Кызыл тараачын» болгаш «Комсомол 30 чылы» колхозтарда херээженнер ортузунда ажыл багай тургустунган, ында херээженнер чөвүлелдери ажылдавайн турар диди. Ол шын-дыр. Бо дугайын сөөлгү ийи-үш чылдарда болгулаан хуралдарга үргүлчү дыңнап-даа келдивис. Четпестерни узуткап, ажылды эжиждип алыр дээш практиктиг дуза дилээрге, ону көргүзүптер кижи чок, а шүгүмчүлээр кижи кайы хөй боор-дур. Бистиң районнуң удуртур партия, совет ажылдакчыларын-даа, колхозтуң даргаларын-даа херээженнер хуралдарынга олуржуруп, оларга лекция, беседалар кылып бээрин дилээрге харын-даа оор боор чүве-дир. Мындыг боорга ажыл канчап сегиирил?»

Херээженнер ортузунга политиктиг болгаш культура-массалыг кижизидилге ажылын партия райкомунуң херээженнер кидизи кончуг шүшпен чорудуп, херээженнер чөвүлелдеринге ол кандыг-даа практиктиг дуза көргүспейн турда, бо ажылды харыылап турар секретарь эш Очур-оол бодунуң илеткелинге бо талазы-биле чүге чүну-даа чугаалавайн эртип турарыл дээр дугайында чөптүг негелдени эш Седип кылган.

Районда улуг бүдүрүлге чери болур «Тыва даг-дүгү» тудуун тудуп турар Ак-Довураква херээженнер чөвүлелиниң ажыл-амыдыралының, ында ажылдап турар херээжен ажылчы чоннуң дугайында илеткелчи база-ла тодаргай чүве чугаалавайн барганын Ак-Довуракта келген төлээлер шыңгыы шүгүмчүлээн.

Херээженнериниң район хуралынга кыдынган илеткел районда херээжен чоннуң амыдырал, ажыл-чорудулгазын ханы анализтеп шыдаваан, кыры-биле өренгей көргүскен дээрзи үстүнде айыттынган чамдык фактылардан көстүр-дүр. Бо бүгү болза херээженнер-биле ажылдың, олар-биле хүн бүрү ханы харылзааның кошкак тургустунганын хереченлеп турар.

А. ЧИЧААН-ООЛ.

ДОСААФ ажылын бедик деннелче

ДОСААФ эге организацияларының эрткен отчёт-сонгулдалыг хуралдары, район, область конференциялары районнарның, хоорайларның ДОСААФ эге организацияларын организас талазы-биле быжыглаарынга улуг рольду ойнаан. Чүгле бо чылын бирги чартыында ДОСААФ кежигүнүнге 1000 хире кижи кирген. Областың бүгү районнарында ДОСААФ-тың район комитеттерин, а бүдүрүлге, албан черлеринге, колхоз, совхоз, СТС-терде, школа, өөредилге черлеринде ДОСААФ коллективтерин тургускан.

Областын ДОСААФ организациялары бо чылын 3-кү класстың чолаачыларын, мотоциклчилерни, трактористерни, радистерни белеткээн. Оларның хөй кезии кодаа аныяктар болуп турары өөрүнчүг. Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозта ДОСААФ эге организациязы (даргазы эш Калдар-оол) эрткен чылын 10 кижини, а бо чылын 5 кижини машина, мотоцикл башкарар кылдыр өөреткен. Колхозчулар барык шуптуг ДОСААФ кежигүннери. Ол-ла районнуң Ленин аттыг колхозунда ДОСААФ организациязы 22 кижи дурганындан ам 200 кижи чедир өскен. Ында колхозтуң хөрөнгизин-биле саткан материалдыг бааза бар. Комсомолчуларның киржилгези чокка чаңгыс-даа ажыл эртпейн турар. Орап камгалалының айтырыгларынга хамаарылгалыг ажылдарны эге организацияның бюрозунга, хуралдарга чугаалажып турар.

Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозта ДОСААФ организациязы чонну «Агаар халдаашкынынан камгалалга белен бол» деп демдектиг I чергезин дужаарынга белеткеп турар. Колхоз противогазтарны, камгалал костюмнерин, көргүзүг болгаш өске-даа материалдарны садып берген. Чон-биле тускай кичээл эрттирер 5 хөй-нийти инструкторларын белеткээн. «Агаар халдаашкынындан камгалалга белен бол» деп демдектиг I чергезин чонга өөредир ажыл Тожу районда, № 1 чүк АТК-зында база облпотребсоюзтуң транспорт конторазында багай эвес организастаттынган.

Областа автомобиль спортунуң талазы-биле чамдык ажылдарның кылдынганы өөрүнчүг. Кызылда чолаачылар өөренир класстарны туткан болгаш ам гаражты тудуп эгелээн. Бо чылын областың ДОСААФ комитеди практиктиг кичээлдер эрттирер 10 автомашиналарны болгаш өске-даа техниканы алыр. Кызылдың автомотоклуву 6 ай иштинде 3-кү класстын 150 чолаачыларын белеткээн.

ДОСААФ организацияларында техниктиг билиглерни бодунуң кежигүнүнерине нептерединиң, техниктиг кадрларны белеткээринің, агаар халдаашкынындан камгаланырының программазын чонга өөредип турар эге организациялар кайы хөй. Эрзин райпозунда ДОСААФ организациязы чон-биле кандыг-даа ажылды чоруттайн турар. Бо организация партия, комсомол райкомнарының мырыңайла чанында. Ол хирезинде эрткен чылын ДОСААФ райкомунуң ажылы партия, комсомол райкомнарының бюрозунга чаңгыс-даа катап дыңнаваан. ДОСААФ райкомунуң даргазы Барыс-Хөө ВЛКСМ райкомунуң бюрозунуң кежигүнү болганда, бо ажылды үнелеп көрбээн.

Тес-Хем районнуң «Ак-Эрик» колхозта эш Тарбык даргалаан эге организацияның ажылы мурнунда чылдарда турганындан безин дорадаан. Ында хөй-нийти инструкторлары ам-даа ажылдап эгелевээн, чамдык садып алган херекселдер ажыглаттынмайн чыдар. Эге организацияларның ажылында четпестерниң болуп турар чылдагааны болза, ында партия, совет организациялары камгалал спортчу ажылдарны ам-даа чедир үнелевейн турарында.

Дыка хөй эге организациялар агаар халдаашкынындан камгалалдың хөй-нийти инструкторларын белеткээринче сагыш салбайн турар. Нийти билин чавыс кижилерни хөй-нийти инструкторларының семинар кичээлдеринче чоруларга олар чүүдүн билбейн чана бээр, ынчангаш барган черинде ажыл чоруттайн турар. ДОСААФ Төп Комитединиң чоохта чаа эрткен пленуму хөй-нийти инструкторлары ортумак болгаш дээди эртемниг кижидер болурун сүмелээн. Ону чедип алыр дээш ажылдаар ужурлуг бис.

Улуг-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарда ДОСААФ кежигүннериниң хүрээлеңи өспейн турар. Бо чылдың 6 айларында ол районнарның ДОСААФ организацияларына чаңгыс-даа кижи немешпээн, харын эвээжей берген. Кызылда байдал бага дээредевес. Чижээ, пединститутун 500 студенталериниң 300 хирези комсомолчулар, а ДОСААФ кежигүнүнде чүгле 60 хире кижи бакталап турар. Педучилищеде, Кызылдың механизация училищезинде, түүйбу заводунда, тудуг трезинде, типографияда организациялар өспейн турар.

Агаар халдаашкынындан камгалалдың 22 шактыг программазын чонга өөредир ажыл области саадаан. Барыын-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем, Таңды районнары ол программыны чонга өөредир планын чаа-ла 50 хуу чедирип турар, а өөредилгенин шынары чавыс. «Агаар халдаашкынындан камгалалга белен бол» деп демдектиг I чергезин дужаар ажылче Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның ДОСААФ комитеттери амга чедир кирбээн, а хуусаа эвээш арткан.

Үстүнде четпестер чонга таныжылга ажылын кошкак организастап ДОСААФ организацияларының даргалары бүдүрүлге, колхоз, совхоз болгаш партия, совет, комсомол организацияларының удуртукчуларыбиле харылзааны тутпайн турарындан болуп турар. Районнарның чамдык ДОСААФ комитеттери материал-техниктиг баззаны тургузарынче сагыш салбайн турар, а бүдүрүлге, албан черлеринде колхоз, совхозтарда, Кызыл Крест нийтилелдеринде болгаш өрт черлеринде бар херекселдерни ажыглавайн турар таварылгалар кайы хөй. Чамдык чугула номнар, көргүзүг материалдары эге организацияларга четпейн, райкомнарда чыглыш чыдарын демдеглээри артык эвес.

А. ЕМЕЛЬЯНОВ.

МОСКВАЖЕ ЭКСКУРСИЯ

Июль айның сөөлгү хүннериниң бирээзинде хоорайның ол-бо кудумчуларындан холдарында чемоданнарлыг, чамдыктары сеткилерлиг, шевергин кеттинип алгылаан, кызыл галстуктарлыг ооолдар, уруглар аныяк туристер станциязынга ада-иелери-биле кады эртенгинин 7 шак безин четпээнде четкилеп кээп, станцияның директору эш Величкога дамзыладып ап турганнар.

Ол болза Москваже экскурсиялап баар школачы ооолдар, кыстар-дыр. Оларның чамдыктарының чугааларындан дыңнаарга, харын бо дүне безин удувайн, белеткеним, шыгжанып, даваранып, Москвага баргаш чүүү-чүүү көөр планын бодаттынып олура хонгулаан болдулар.

Олар шупту Кызылдан болгаш районнардан келген 28 туристердир. Ол экскурсияны аныяк туристер станциязы оларга хаалас организастап турар.

Москваже экскурсиялап баарын өөредилге-даа, ажыл-даа, хөй-нийти ажылынын-даа талазы-биле шылгарданнар чедип алыр. Ынчангаш бо 28 уруглар, ооолдар областын аңгы-аңгы черлеринде школалардан келгилээн. Оларның арызында: Тес-Хемниң Самагалдай ортумак школазының 9-ку класзының өөреникчизи Тамара Ак-оол, Сүт-Хөлдүң Сүт-Аксы школазының 8-ки классчызы Тамара Чирбит, Кызылдың № 2 ортумак школазының өөреникчилери Сат Чечекмаа, Вера Лопсан, № 7 школаның өөреникчизи Галя Величко, ол ышкаш аныяк туристер станциязы тургустунуп келгининден бөөр туристеп келген Коля Момбужай болгаш оондаа өскелер бар.

Аныяк туристерниң бөлүүн Кызылдың № 2 школазында интернат эргелекчизи И. Худяшев, Шагаан-Арыгның № 1 ортумак школазының башкызы В. Мареев олар баштап чоруурлар.

Эртенгинин 8 шак турда кызыл-ала автобус Абакан кайысен дээш шимчеп чорупкан.

— Орук-суур эки чаагай чоруңар. Солун үүлдерден эки көрүп алгаш келиңер—деп, ада-иелер оларны үдеп турганнар.

Аныяк туристер Төрээн чуртун найысылалы Москвага баргаш, солун үүлдерни: ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедишкиннериниң делгелгезин, театларны, музейлерни, парктарны дээш үүү көрбестер дээр!

М. МАНЫЙ.

Бистиң областың Алдан Маадырлар аттыг чурт иштиниң музейи-биле кады Москваның курупе университединиң археология экспедициязы доцент Л. Р. Кызласовтуң удуртулгазы-биле Тываның эрте-бурунгу төөгүзүнүң ангы-ангы үелеринге хамаарышкан хорумнарны казып, эртем-шинчилел ажылын Таңды районнуң девискээринде кыла берген.

Амдыында элээн каш хорумнар кастынгылаан. Ол хорумнарны шинчилеп көрүп турар үезинде IX — X векторлерге хөржүттүнген бай шериг чанчыннарының ок-боо, дериг-херекселдери болгаш өске-даа үнелиг материалдар тывылган. Дыка хандыр шинчилеттинген сөөлүнде хорумнардан тывылган материалдар музейниң революция мурнундагы үеге турасхааткан салбырының материалдарының аразында делгеттинер. Чыдынып турар ол материалдар Тываның эрте-бурунгу төөгүзүнүң үелерин өөренип билириңге эртем талазыбиле улуг ажык-дузалыг болур.

Чурукта: доцент Л. Р. Кызласовка удурткан археология экспедициязы хорумнар казылдазының сөөлүнде дыштанылга шактарында. Сөзү **М. ШКЛЯЕВТИИ.**

Фотозу **П. ГОЛЬЦОВТУУ.**

ЧАЛАЙ БЕРДИ

Ырак черже сургуулдаар дээш
чоруп кагдым,
Ынчан сеңээ чечек тутсуп
үдеп кагдым.
Барык каш чыл узамдыгып
чоруп-чоруп,
База дагын Төрээн Тыван
эргип келдим.
Хөөн чазап, душса дээн
сагыжымда
Көрзе бе дээш олура-даа
албастадым.
Хөйну хөөреп, мактанырын
күзеведим.
Хөлүнде-ле амыр-мөндиң
эрекседим.
Шак-ла мындыг бодалдарлыг
базып чораам.
Шала-була чорук далаш
душчуп келдим.
«Эки бе?»—дээш аңгадаксан
холум сундум.
Эгениксеп чылыг-чымчак
хүлүмзүрдүп.
Оон ыңай чүү дээрин
уткан чордум.
Ол-бо көрүп, дерим чодуп
ыыт чок тур мен.
Аас-сөстүг чугаакыр оол
шимээн баарга
Аайын тыппайн барганым чер
ылап боор ийин:
«Амдызында бәйырлыг!... дээш
далажыптың,
«Адыр, мана! Чүү деп че?—...
дээш
хөлзеп артым.
Чана бергеш түүйбү салып,
ижим кылып
Чартыксажок, сагыжымдан
ыравадын.
Чамдыйты чыып, соора салган
ханам эдип,
Шагым эртир дүнеге дээр
ажылдадым.
Аажок шылап, туруп могаан
болзумза-даа,
Амыдырал кызыл чечээн
ышкынмас дээш,
Амдыы чаагы душкан черже
шиглевитим,
Ажылчын суур бисти манап
чалай берди.

В. ХОМУШКУ.

Овуузуннуг дарга

«Куш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем бригадазы Улуг-Хемниң оң талазында колхоз төвүнден ырак Иштии даглларда турар чорук ында барык бүгү эрге-дужаалды «хөлүнде алган», хову бригадири, партбөлүк организакчызы, биче агроном Х. Доржунуң «туразында аажылаарынга» таарымчалыг болган.

Каш дакпыр дужаалдыг даргавыс ук ажылга киргенден бөөр бүдүн чыл болгаш таптыг-ла 9 ай болуп турааа, оон аажы-чаңында, ында чон-биле, коммунистер-биле ажылында ындыг-ла кончуг чайыннанчак чүве чок.

Бригадирниң аажылалдарын тодаргайлап көөрде, баштай херегледеринден эгелеп көрээлинер. Ол мотоцикл мунуп алгаш тутсуп турар. Анаа бензинни колхозтуң өөчүзүндеп суг дег кылдыр кудуп ап турары олла болгай. «Куш-ажылдың хостуу» колхозтуң ында малчыннары болгаш хову бригадазының тараажылары хлеб, тараны айтырарга, чүгле «сагыжынга таарышкан» кижилерге ол хайырлаар, а маргышкан азы оон четпес аажы-чаңын илереди бөөр хире кижилерге ол бербес!

Арага деп ажыг сускун оон оруунда, пивону безин «өргөзинге» кылып иже каптып турар. Бригаданың ажылын удуртурунуң орнунга ажыл шагында мотоциклинге олурупкаш, Алаак кайы сей дээш чиде тутсу бергеш, черге хүнөөдир арагалаарынга ол чаңчыскан.

Эйлиг-Хем—«Куш-ажылдың хостуу» колхозтуң хойжуларының кол баззазы. Буура, Ийме даглларның кырын дургаар, Эйлиг-Хем, Тостеек, Серлиг, Сеткиир дээш өске-даа улуг-улуг одарларда кадарчылар кыжыда, чайын-даа анаа чыглып кээп турар. Ындыг болза-даа партбөлүк организакчызы Доржу малчыннар ортузунда агитас-массалыг ажылче кичээнгей салбайн келген.

Биче агроном болгаш хову бригадазының бригадири хүлээлгезин ол багай күүсеп турар. Часкы тарылганың үезинде агротехниктиг чуруумнар сагыттынмаан, оон уламындан тараларны чаштап, сиген дуглай берген. Ону аштаарын организастаарының улуу Доржу чүгле бөлүглежип арагалаар чоруктуң идепкейлиг киржикчизи болуп турар.

Район, колхоз төөтеринден даргалар ийи-чаңгыс удаа келирге, оон ырын чаар чоруу эгелей бөөр: эртен эрте тура халаап, ол-бо айтыышкынар берип, ажылче улус башкарган кижи болуп көстүп чоруур. Чүгле ындыг арга-биле ажыл-агыйжы кижи-кылдыр ол «мактадып-даа» турган.

К. СЕНДАЖЫ,
К. ШАГДЫР.

Магазин чок канчаарыл

Кызыл хоорайның чөөн талакы кезээнде чурталганың чаа-чаа бажыңнары туттунуп, чурттакчы чоннуң саны улам-на көвүдеп турар. Дмитров кудумчузундан самолёт хонар шөлге чедир 3 бүдүн квартал бар. Ынчалза-даа, бо девискээрде чаңгыс-даа магазин болгаш киоск чок. Бо дугайында айтырыгны чурттакчы чон горцога каш-даа удаа турган. А оон түнели ам-даа билдинмес. Ынчангаш чурттакчы чон магазин ийикпе азы киоскини тургузуп бээрин горпо баштаар чериндеп негеп турар.

С. САНДАН.

АТЕИСЧИ ПРОПАГАНДИСТЕРГЕ ДУЗАЛАМЧЫ

Өске планеталарда амыдырал бар бе?

Соңгу поляр чурттарның соок делгемнериндеп экваторнуң изиг куржаанга чедир, эң бедик даглларның шыпшык баштарындан өргулаштарга чедир — Чер кырында кайда-даа кандыг-ла бир дириг организм бар болуп турар. Бистиң планетавыста амыдырал—бо дээрге тарап нептерээн янзы-бүрү үнүштер болгаш дириг амытаннар. Ол дээрге биосфера дээр (амыдыралчы каът) Черниң база бир каъды янзылыг болуп турар.

Мынчангаш, бир эвес бистиң планетавыста амыдырал ол хире янзы-бүрү хевирлиг болгаш калбаа-биле нептерээн болганда, бодунуң бүдүжүнүң талазы-биле кандыг-бир хире-черге-биле бистиң Черивиске хөмейлешкек Өртемчейниң өске планеталарында, байдал кандыгыл деп айтырыг чаагаар тургустунуп келир.

Философия талазы-биле бо айтырыгны шуут тодаргай болгаш чогумчалыы-биле шиитпирлеп турар. Чүвениң ужуру үүдел дизе, амыдырал—ол дээрге таарымчалыг байдалдарда материяның хөгжүлдезиниң эргежок чугула түннели болуп турарында. Ындыг таарымчалыг байдалдар Черде бар болгаш ол чорук дириг организмнерниң анаа тыптып келириңге болгаш өзүп хөгжүүрүңге чедирип келген-дир.

Даштыкы салдарларының дээшкининден чоорту өскерлип база сайзырангайжывышаан, бистиң планетавыста амыдыралдың бүдүжү болгаш янзы-бүрү хевирлери эм бистиң көрүп турарывыс ышкаш ындыг байдалга чедир өзүп, сайзыраан келген. Черде амыдыралдың чоорту хөгжүлдезинин дургузунда бодун дескиндир турар бойдусту көрүп, анаа салдарын чедирип турган, ону болунга чагырып ап турар кижилер база тыптып келген.

Амыдыралга чүү чүвелер эргежок чугулал?

Хамыктың мурнунда амыдырал деп чүл ол дээрзин билип алыылынар. Биске билдингир чер бойдузун көрүп тура, дириг чүве-биле «дириг эвес» чүвени ылгарадып билири биске ындыг-ла берге эвес.

Дириг амытаннар оларга дөмей база-ла ындыг дириг амытаннардан тыптып келгилээр: олар тынар, чемненир, өзер, сайзыраар болгаш чогуур назыны чедир өскеш, боттары ышкаш ындыг үре-төлдерни төрүүр.

Бир эвес Черден дашкаар амыдыралды, черле нийти амыдырал дугайын ап көөр болза, байдал оон бир янзы болуп турар. Бойдуста сан-түң чок хөй болуушкуннар болгаш хуулуушкуннар, материяның турып турарының төнчү чок хөй хевирлери туруп турар. Оларның иштинден кайызын «амыдырал» кылдыр а кайызын өлүг бойдус кылдыр саналарыл?

Фридрих Энгельс «Амыдырал» деп өске мындыг тодарадылганы берген: «Амыдырал—ол дээрге, белоктарның амыдыраап турарының аргазы, оларны долгандыр даштында турар бойдус-биле бүдүмелдерни доктаамал солчуп турар кол чугула үезин болур»...

Белок—ол дээрге углеродтуң кислород, водород, азот-биле болгаш өске-даа химиктиг чамдык элементилер-биле нарын каттыжылгазы болур. Дагаа чуургазының бүгү кижилерге билдингир белогун манаа чижек кылдыр көргүзүп болур. Белоктарның янзы-бүрү хевирлери бойдуста кончуг хөй. Белоктуг чүвелерниң онзагай байдалы чүдел дээрге, оларның кончуг дүрген болгаш белен өскерличелинде, таарыштыр тургустунуучалында болур. Материяның нарын болгаш дээди организастаттынган хевирлери болур белок бистиң дириг организм деп адап турарывыс оон сайзырангай хевириниче өзе бөөр арганы берип турар. Ынчалза-даа белок кончуг уян вещество. Эң күштүг изиңге кандыг-даа амыдыралдың туруп шыдавазы бодуна билдингир. Ол ышкаш күштүг соок тергиидеп турар черлерде кандыг-даа амыдырал база-ла тывыдбас. Амыдырал туруп болур изиг сооктуң эң кыдыкты хемчээ болза 0 градустан кадар 100 градус болур. Амыдыралга херек база бир чугула үүл болза суг болур. Амыдыралга чугула үш дугаргы үүл болза, бисти долгандыр турар агаар, атмосфера, газтарның куржаа болур. Амыдыралдың илерээшкининиң база бир чугула үүлү болза, тыныш болур. Оон-биле кады атмосфераның амыдыралга чүгулазы чүгле тынарынга херектиинде болуп турар эвес, а газтыг куржаг чок черлерде суг база турбас. Атмосфераның даштыкы бозыышкыны тутпас болза суг дорааан-на бус болуп үне бээр.

Ындыг төлээде планетага амыдыралдың өзүп сайзыраарынга айыттынган үш чугула таарымчалыг байдалдарның, чогумчалыг температураның, кислородтуг атмосфераның болгаш сугнуң бар турары эргежок чугула.

ӨӨР ПЛАНЕТАЛАР

Бистиң хүндүскү чырыдыкчывыска — Хүнге Чер бөмбүрээ-биле кады чагыртырган хүн системазы деп адаар чаңгыс аай кожа-хөлбээ турар ындыг өске-даа бөлүк планеталарда амыдырал бар бе деп айтырыгны харылаары-биле кызыгаарлаттының көрээлинер.

Хүн системазының составында 9 улуг планеталар кирип турар: Меркурий, Венера, Чер, Марс, Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон. Ол планета бүрүзү Хүнүң долгандыр дээскинер оруу-биле шимчеп чоруп турар.

Ол планеталарда амыдырал сайзыраап болур, болбазының талазыбиле байдал кандыгыл?

АМЫДЫРАЛ БАР БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ ЧОК ПЛАНЕТАЛАР

Хүн системазының планеталарының хөй нуруузу амыдыралга шуут таарышпас болуп турар чүве-дир. Маңаа чижек кылдыр биске эң-не чоок турар айны ап көрээли. Айның бүлүрүгү тырыкызында кандыг-бир дүрүүлерлиг боразымаар демлектер бары чепсеглеттинмээн аная каракка көстүп турар. Кажан бир шагда ол хөлегелерни далайлар болгаш океаннар-дыр деп бодап турган (ам оларны «далайлар» деп чижеглеп адап алган). Кажан телескоптуң дузазы-биле Айның кырын шинчилеп көөрге, ол «далайларда» суг чок, ол дээрге шуут курган, алаан дески чавыскалыктар болуп турары тодараттывган.

Айны хандыр шинчилеп көрген чорук ында суг-даа, атмосфера-даа шуут чок деп чүвени көргүскен. Биске чоок турар Айның кыры шуут өлүг ээн чер болуп, оон дагларында, чалым-хаяларында чаъс-даа хыраашалың-даа, хат-салгын-даа, туман, булуттар-даа чок болуп турар. Моон алгаш көөрге, Айда кандыг-даа амыдырал турбазы билдингир-дир.

Хүн системазының өске эң кыдыкты планеталарында—Меркурий болгаш Плутонда байдал база-ла ындыг болуп турар. Оларның кайызында-даа атмосфера (агаар) шуут чок, а ындыг болганда амыдырал база чок. Оон аңгыда, Меркурий Хүнге мырынай чоок, ынчангаш амыдыралга таарымча чок, хөлүн эртир изиг, бедик температура туруп турар.

Хүнден ырак планеталарда аажок кадыг-дошкун соок тергиидеп турар. Ындыг планеталарга Плутон база Хүн системазының эң улуг өөр планеталар — Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун хамаржып турар. Бо дөрт планеталар боттарының бүдүжүнүң талазы-биле дөмейлешкек. Оларның шуптузунда атмосфера, боралчак өөнүг туман бар. Ындыг планетада булуттарның барын телескопбиле көрген. Ол булуттуң адаанда үү бары билдинмес. Ынчалза-даа ол планеталарның атмосфераларының составы биске билдинип турар. Бис олардан дириг организмниң тынынгына эргежок чугула кислородтуда, үүнүшке херек хөмүрүг ажыг газты-даа, суг бузун-даа тыппас бис. Оларда аммиак (оон сугга эзилдиргеи эзилдириин нашатырь спирт дээр) болгаш метан (хол кезии амыы уеде амыдыралга ажыглап турар кывар газ болуп турар шалбаа газы) кончуг хөй болуп турар.

Ындыг атмосферада амыдырал бар дээрзинге бүзүрээри берге. Оон аңгыда, ол планеталар Хүнден ырак болганда хүн херели оларны кончуг багай чыгыып турар. Моон ужуруда ында 150—250 градус мөңге соок тергиидеп турар ужурлуг.

Амыдыралга таарымчалыг температура Хүн системазының чүгле кандыг-бир кызыгаарлыг кезээнде туруп болур. Амыдыралга таарымчалыг ол зонага үш планеталар: Венера, Чер болгаш Марс олар хамаржып турарлар.

Венера бистиң Хүнче талавыста эң-не чоок-кожавыс болур. Ол планетаны болганчок-ла Черниң төрээн дунмазы деп адап турар, чүге дээрге ол бодунуң хемчээнин болгаш дензизинин (массазының) талазы-биле бистиң чурттап турар Черивис ышкаш шак-ла ындыг. Оон-биле кады ол күүлүг хөй газ куржаг-биле куржаттынган. Венерада атмосфера кадының барын бистиң шылгарангай чаңгыс алачуруувус М. В. Ломоносов, 1761 чылдың июнь 6-да Хүнүң дисказын таварты Венераның эрткенин хайгаарап тура илеретken.

Венераның атмосферазы кеззеде булуттарлыг болгаш туманныг: ол боралгак шывыгны өттүр, ол планетаның кыры биске тода көзүлбес, ындыг болганда ында чүү болуп турары биске билдинмес. Чоок турар Хүнүң чылыы-биле эки хандыртынган болгаш өл-шыктыг, чылыг атмосфералыг Венерада Черниң төөгүзүнде хөмүр даш үезин деп адап турган үеде ышкаш сагындырар ындыг байлак үнүп болгаш эгээртинмес хөй дириг амытаннар өзүп турар боор деп бодалче чамдык астрономнар кончуг хандыкшып турганнар. Ынчалза-даа ындыг бодалдарның четчир үндезин барымдаазы чок: Венераның атмосферазындан чүгле хөмүрүг ажыг газ тывылган болгаш кислород-даа, суг бузун-даа тыппас бис. Оларда аммиак (оон сугга эзилдиргеи эзилдириин нашатырь спирт дээр) болгаш метан (хол кезии амыы уеде амыдыралга ажыглап турар кывар газ болуп турар шалбаа газы) кончуг хөй болуп турар.

Ындыг атмосферада амыдырал бар дээрзинге бүзүрээри берге. Оон аңгыда, ол планеталар Хүнден ырак болганда хүн херели оларны кончуг багай чыгыып турар. Моон ужуруда ында 150—250 градус мөңге соок тергиидеп турар ужурлуг.

Амыдыралга таарымчалыг температура Хүн системазының чүгле кандыг-бир кызыгаарлыг кезээнде туруп болур. Амыдыралга таарымчалыг ол зонага үш планеталар: Венера, Чер болгаш Марс олар хамаржып турарлар.

Венера бистиң Хүнче талавыста эң-не чоок-кожавыс болур. Ол планетаны болганчок-ла Черниң төрээн дунмазы деп адап турар, чүге дээрге ол бодунуң хемчээнин болгаш дензизинин (массазының) талазы-биле бистиң чурттап турар Черивис ышкаш шак-ла ындыг. Оон-биле кады ол күүлүг хөй газ куржаг-биле куржаттынган. Венерада атмосфера кадының барын бистиң шылгарангай чаңгыс алачуруувус М. В. Ломоносов, 1761 чылдың июнь 6-да Хүнүң дисказын таварты Венераның эрткенин хайгаарап тура илеретken.

Венераның атмосферазы кеззеде булуттарлыг болгаш туманныг: ол боралгак шывыгны өттүр, ол планетаның кыры биске тода көзүлбес, ындыг болганда ында чүү болуп турары биске билдинмес. Чоок турар Хүнүң чылыы-биле эки хандыртынган болгаш өл-шыктыг, чылыг атмосфералыг Венерада Черниң төөгүзүнде хөмүр даш үезин деп адап турган үеде ышкаш сагындырар ындыг байлак үнүп болгаш эгээртинмес хөй дириг амытаннар өзүп турар боор деп бодалче чамдык астроном-

Оларның иштинде ак ойбун ындыг эвес: ол нийти дескинишкиниге киришпейн турар-даа чүве-дег, чаңгыс-ла ол турган черинге хевээр артып калып турар. Ону чүүн-биле тайылбырлаарыл? Оон харыызы бүдүүн: агарып турар ойбун Марстың полюзун дескиндир туруп турар-дыр. Моон ужурунда планетаның дескинишкининиң үезинде ол ак чүве өскээр шимчевейн, чүгле бодунуң төвүн дескинип турар.

Полюстар дээрге планетаның кырында оон дескинип турар өзөниң (ындыг деп бодаарга) таваржып турары точказын ынча дээр. Марстың полюстар Черниң ышкаш база ийи, а ындыг болганда ында ол ойбуннар база ийи болур. Ынчалза-даа Черген колдуунда оларның чаңгызы—чок болза соңгу полюзу, азы мурнуу полюзу кестур: кажан полюс бистиң талавысче эргилип келирге ону дескиндир турар ак девискээр бисте көстүп келир, өске полюс бистен ажытталдыр эргиле бергеш, Марстың биске көзүлбес талазында бергеш турар.

Марстың ак ойбуннары—ол дээрге улустуң адап турары «полярлыг ойбуннар», азы «полярлыг бөрттер»-дир.

Кара ойбуннарның тырыкызы шимчээшкинин хайгаарап көрүп тура Марс бодунуң өзөн 24 шак 40 минута иштинде долу долганып турар-дыр, планетаның долганыышкынының хараазы-биле ында дүн болгаш хүн солчуп турар-дыр деп чүвени тодарадып болур. Марста дүн-хүн дурту Черниинден чүгле 40 минута узун. Ынчалзажок Марста чыл бистиинден барык ийи катап узун: ында 668 Марстың хонуу азы 687 Черниң хонуу бар.

Марстың экватору (изиг куржаа) ийи полюстардан деп хемчээлдиг ыракшылда турар болгаш Черниң экватору ышкаш, оон Хүнүү долганып турар оруунче ийленген. Оон ийленишкини безин Черниң ышкаш шак ындыг, 25 градус болуп турар. Моон ап көөрге, бисте ышкаш, Марста чылдың шаг-үелери солчуп турар. Үзүн дурттуг хүннүг чай күс-биле

(Төнчүзү 4-кү арында).

Солуннар озалдап кээп турар

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва», «Бурунгаар», «Октябрь 30 чылы», «Ленинчи орук» колхозтарга почтаны моон мурнунда тускай машинабиле Кызылдан Сарыг-Сеп дамчыштыр чогуур үезинде эккеп турган. А кажан Кызылдан почтаны самолёт-биле чедирер апарган сөөлүнде ону Сарыг-Септен колхозтар боттары чедип алзын деп доктааткан. Ындыг болза-даа, почта чедип алыр кылдыр колхозтарның быжыглаан почтальоннары харыысалга чок ажылдап, чоннуң чагаан солуннарын, журналдарын саададып турар. Неделяда почта район төвүнден колхозтарга чаңгыс-ла катап кээп турар, а чамдыкта келбейн-даа баргылаар.

С. ДОРСАТ.

Конгода агрессияны соксадыр

ЛОНДОН. (СЭТА). Конго Республикага удур империалистиг агрессияны шиитпирлии-биле буруу шаап турар Совет чазактың медеглелинче англи парлалга улуг кичээнгейни салып турар. Конго Республиканың хамаарышпас чоруун агрессорлар болгаш оларның сүлчээчилери чепсектің күжү-биле хунаап алырын оралдажып турарын медеглелде айытканын солуннар онзалап демдеглээн. Конгога калбак экономиктиг дузаламчыны бээринге Совет Эвилелиниң беленин солуннар база-ла тайылбырлап бижээн.

«Дейли уоркер» солун ол медеглелди: «Россия шиитпирлиг хемчеглерден ойталавас» деп эгенин адаанда парлаан. «Дейли телеграф» солун медеглелден ушта бижиишкиннерни мындыг эгенин адаанда көскү черлерде парлаан: «Конгога хамаарыштыр ийиги совет сагындырыг. Эргежок чугула апарза—«шиитпирлиг хемчеглер» алдынар».

БЕРЛИН. (СЭТА). Бодунуң хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар Конгонуң улузунга дузаламчы көргүзеринче совет улустуң чүткүлүн база катап илереткен Совет чазактың медеглели Берлинниң демократтыг парлалгазының кичээнгейниң төвүнде туруп турар. Бир эвес Конгога удур агрессия уламчылаар болза, ол агрессияның бүгү-ниитиниң тайбыынга айыылдыг уржуктарын барымдаалап көргеш Совет чазак агрессорларга ойтур шавыышкыны бээри-биле шиитпирлиг хемчеглер алырындан чалданмас деп «Нейес Дейчланд» солун айыткан.

Конго Республикага экономиктиг болгаш техниктиг дузаламчыны көргүзеринге Совет Эвилелиниң беленин солуннар демдеглээн. Конгода кара-туразында үүлгедиишкин кылып турар агрессорларга удур шиитпирлиг хемчеглерин Совет Эвилелиниң негээнин «Юнге вельт» солун база демдеглээн.

КАИР. (СЭТА). Конго Республикага удур империалистиг агрессияга хамаарыштыр Совет чазактың медеглелиниң дугайында дыннадыгларны Каирниң солуннары августуң 1-де көскү черлеринге парлаан.

«Бир эвес Конгога удур агрессия соксавас болза, шиитпирлиг хемчеглерни алырын Россия медеглээн» деп «Аль-Гумхурия-гаридаташ-Шааб» солун улуг эгезинге демдеглээн.

«Аль-Ахбар» солуннун бижээни: Конгода агрессияны соксадыр төлээде шиитпирлиг хемчеглерни алырындан чайгылбазын Совет Эвилели Барыын чүктүң чурттарынга сагындырган.

«Прогрэ эжипсьен» солун эгезинге мынчаар парлаан: «НАТОнуң колонизаторларынга совет сагындырыг».

ДАМАСК. (СЭТА). Конгода агрессияны соксадыры-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырынга беленинин дугайында Совет чазактың медеглелин Дамасканың солуннары шуптузу улуг эгелерниң адаанда парлаан. «Аль-Вахда» солун мындыг эгени парлаан: «Конгода империалистиг агрессияны соксадыры-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын Совет Эвилели сагындырган».

Президент Сукарнонуң медеглели

ДЖАКАРТА. (СЭТА). Индонезия Республиканың президентизи Сукарно Конго Республикада болуп турар ужур-дүржок чоруктар империалистерниң үүлгедии дээрзин медеглээн. Бельги империалистер Конгодан үнер хөнү чок болуп турар-дыр. Шак ындыг болуушкун бодунуң ээлчээнде бистиң чуртувуска база болуп турган болгай деп президент чугаалаан. Конгода Вестерлингиге (мурнунда голланд армияның капитаны турган, 1949—50 чылдарда Индонезияның чазаанга удур хоралаччы ажыл-чорудулганы болгаш чепсектиг демиселди удуртуп турган кижи) дөмей генерал база бар-дыр. Индонезияга ышкаш, Конгода база-ла ындыг, Катанга можуда чаңгыс талалыг шимчээшкин бар болуп турар. Империалистерниң үүлгедиишкиннериниң уу-шии чаңгыс аай болуп турары ол-дур деп президент чугаалаан. Олар боттарының туружундан чайлап берип, колонияларындан адырлыр хөнү чок болуп турары ол-дур.

ДАГОМЕЯ—АФРИКАНЫҢ ЧАА КҮРҮНЕЗИ

ПАРИЖ. (СЭТА). Августуң 1-де 00 шак турда Дагомея Республиканың хамаарышпас чоруун чарлаарының байырлыг ёзулалы болган. Даштыкы медеглел агентилелдериниң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, француз чазактың тускай төлээлекчизи Луи Жакино болгаш Дагомеяның премьер-министри Юбер Мага олар тускай документилерге июльдуң 30-де-ле ат салган.

Дагомея болза Гвиней мугулдурунуң эринде чыдар чурт болур. Ол чурт барыын талазында Того-биле, чөөн талазында—Нигерия-биле, соңгу талазында—Үстүү Вольта-биле болгаш Нигер-биле кызыгаарлажып турар. Дагомеяның шөлү 118 муң дөрбелчин километр, чону — 1 миллион 600 муң ажыг кижи.

Француз империалистер эрткен чүс чылдың 90 чылдарында Дагомеяны эжелеп алган болгаш бо чаа күрүнеге дыка-ла хожудап калгаш экономиканы арттырып берген. Дагомейлер колдуунда-ла чер ажылдыг, а ол ышкаш мал болгаш балык тудар ажылдарны база кылып турар. Тараачыннар кукурузаны, чиңге-тарааны, маниокту, бананнарны өстүрүп турар. Ол ышкаш европейжилерге хамааржып турар техниктиг культураларның (колдуунда-ла үстүү мальманың болгаш хөвеннің) шөлдери база бар. Чурттуң үлетпүрүнүң байдалы колоний хевирлиг. Хөй эвес санныг чартык ус-тывыш хевирлиг бүдүрүлгелер көдээ ажыл-агыйның чиг-эттерин бөлбаазырадып турар. Ажыктыг казымалдарның курлавырлары херек кырында шинчилеттинмээн.

Дагомея Республика Француз ниитилежилгениң составында хевээр арткан.

Шериг баазаларын узуткаарын япон тараачыннар негеп турар

ТОКИО. (СЭТА). Фудзи-Иосида (Яманаси можу) хоорайның чурттакчылары болгаш «Кита-Фудзи» дээр шериг турар шөлдүң чоогунда турар суурларның тараачыннары ол шөлге америк болгаш япон шериглерниң өөредилгелерин кылырынга удур демиселин уламчылавышаан.

Августуң 1-де шериглер өөренип турар шөлдүң девискээринге аңаа удурланганын илереткен чыскаал болган.

Италия. Сөөлгү үеде удаа-дараазы-биле үнүп турар апарган фашистиг өнчүк-чөнгээлерге болгаш Генуяга боттарының съездизин чыылдырар дээн фашистырак идегеттериниң калчаалыг чоруктарынга удурланган массалыг митинг Римде Италияның удурланыышкын шимчээшкининиң федеративтиг чөвүлелиниң инициативазы-биле болуп эрткен. Римде Ыдыктыг Павел дуганының чанынга фашистер-оюле демиселге өлген удурланыышкын дайынчыларының тураскаалынга чечектер салыры-биле 7 муң кижи чыылган.

Чурукта: ол митингиниң киржикчилерин полицияның тарады сывырып турары. СЭТА-ның фотохрониказы.

Допчу медээлер

✪ Бот-боттарынга экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң 13-кү сессиязынга киржип чораан ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазының оралакчызы В. Н. Новиков удурткан совет чазак төлээлери Будапештиде Чепельс комбинадынга чорааннар.

✪ Кубаның революсчу чепсектиг күштериниң министри Рауль Кастро агаар транспортунуң куба компаниязының самолёдунга олуруп алгаш Гаванада ээп чеде берген.

✪ Ядролуг чепсектиң бүгү бар курлавырларын чок кылыр болгаш ядролуг дайынны болдурбазы дээш демисежип турар «Хиросима комитеди» дээр организация Венада тургустунган. Хиросима болгаш Нагасаки деп япон хоорайларны америк атомнуг бомбалар-биле бузуп үрээнинден бээр 15 чыл болган оюн таварыштыр ук комитетти тургускан.

✪ Лондоннуң «Эмпайр Пул» залында Совет цирк артистерининге демир кырлаар Дволянский-лерниң, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Раиса Немчинскаяның, «Гоша» деп аттыг адыг-биле оюн көргүзер Иван Кудрявцевтиң көргүзүлгери эгелээн. Ында совет цирктиң мастерлери-биле чергелештир Венгрияның күрүне цирининиң артистери, Марокконуң акробатчы бөлүү, америк болгаш англи артистер киржип турар.

✪ Транспорт ажылдакчылары—бот-тывынгыр чурукчуларның Будапештиде ажыттынган уран чурулганың болгаш кааслалга уран үүлүнүң 5-ки бүгү-делегей делгелгезинде кааслалга уран үүлүнүң 15 чурттардан келген 700 чуруктары болгаш чогаалдары делгеттинген. Ук делгелгени венгр демир орукчуларның профэвилел ТК-зы болгаш бот-тывынгыр чурукчуларның бүгү-делегей ассоциациязы организастаан. Совет Эвилелинин, Венгрияның, Чехословакияның, Польшаның, ГДР-нин, Франциянын, Италияның, ГФР-ның, Австрияның болгаш оон-даа өске чурттарның бот-тывынгыр чурукчуларының ажылдарын ол делгелгеде тургускан. Совет чурукчуларның ында 6 ажылдары дипломнарга болгаш шаңналдарга четкен.

✪ Англияның даштыкы херектер министерствозунуң тускай медеглелин Лондонда парлап үндүрген, ында чугаалап турары болза, англи премьер-министр августуң 10-да барыын-герман удуртукчулар-биле чугаалажышкын кылып, Бонче үнүптер. Макмилланны даштыкы херектериниң чаа министри лорд Хьюм үдеп чоруур. (СЭТА).

Барыын-герман аныяктар ГДР-че шилчип кээп турар

БЕРЛИН. (СЭТА). Агрессчи барыын-герман бундесверге албан хаарындан ойталаан аныяктар Барыын Германиядан Герман Демократтыг Республикаже шилчип кирип турар. АДН агентилелиниң дыңнадыгларын ёзугаар алырга, бо чылдың эгезинден эгелээш чаңгыс үүле Дрезден округче Барыын Германиядан 962 аныяк немецтер шилчип келгеш, ында чурттай бергеннер.

База-ла ындыг соңгулдалар

ПХЕНЬЯН. СЭТА-ның корреспондентизи Б. Кулаевскийниң дамчыткаңы: июль 29-та Мурнуу Көрейге Национал хуралдың үстүү болгаш адаҳы палаталарынга соңгулдалар болур. Америк империалистерниң болгаш Хо Чжонуң чалча чазааның тергииделин чок кылырын негээн демократтыг күштерге удур соксаал чок истеп сүрүүшкүннүг байдалда соңгулда мурнунуң кампаниязы калбарган дугайын алдынган медээлер бадыткап турар.

Мурнуу Көрейден келген медээлерни ёзугаар алырга, үүгле июль 20-ден 21-же дүне безин 5 муң ажыг кижини тудуп хоругдаан. Ындыг массалыг тудуп хоругдаашкынар «мырыңай-ла соңгулдаларга чедир үргүлүүлээр» дээрзин хөй-ниитиниң айыыл чок чорук эргеделиниң удуртукчузу медеглээн. Мурнуу Көрейниң иштики херектер министриниң сүртеткен хөөн-биле медеглээни болза, «бир эвес полицейжи күштер хоомай апарза, армияны кандыг-даа дадагалаа чокка мобилизастаан турар».

Хо Чжонуң чалча чазаа болгаш демократтыг партияның удуртукчу бөлүү «Дайын байдалының дугайында» Хоойлуну барымдаалап, соңгулдаларның чоруттунуп турарын «харагалзаар» чажыт албан кижилериниң болгаш полицейжи бөлүктериниң хөй санныг кезектерин организастаан, Мурнуу Көрейниң девискээринде оларны чер болганда тургускулаан. Канчаар бадылаарынга соңгукчуларны «өөредир» хүлээлгелиг тускай полицейжи бөлүктү белеткээн.

Америк чагырыкчы бөлүктер ук соңгулдаларга реаксылыг күштерниң тиилелгезин хандырарын оралдажып, соңгулда мурнунуң кампаниязына ажыы-биле холгаарлап турар. Мурнуу Көрейден келген дыңнадыглар ёзугаар алырга, Американың Каттышкан Штаттарының Сеулда элчин чери соңгулдаларның чоруп турарын «харагалзаары-биле» Мурнуу Көрейниң бүгү можуларынче 8 хайгааракчы бөлүктерни чорудар деп турар. Демократтыг партияның соңгулда мурнундагы программазы АКШ-тың Мурнуу Көрейде дайынзырак даштыкы политиказын демократтыг партияның удуртур чери чугаа чокка эдерип турарын херечилеп турар. Демократтыг партияның удуртур чери Хо Чжонуң амгы түр чазаабиле бир дөмей, КҮДР-биле чугаалажышкыннарны кылыр, экономиктиг харылзааларны тудар дугайында Мурнуу Көрейниң чонунуң негедезинден ойталап турар.

Көрей улуска дүжүр октаткан болгаш чуртундан дезип үнген Ли Сын Маннның оруун Хо Чжонуң чалча чазаа бүгү-ле хевир-биле чандыр баспайн, эдерип турар.

Бут бөмбүү

Август 1-де Кызылдың «Совет Тывазының 5 чылы» стадионга бут бөмбүүнүң ужуражыышкыны болган.

Ыяш заводунуң бут бөмбүкчүлери «Коммунтулуг» трезинин аныяк командазы-биле ойнаан, элээн мөгүдээшкинге таварышканнар. Оюннуң бирги чартыында кайы-даа командаларның ойнакчылары шиитпирлиг бурунгаарлаашкыннарны кылып турган. Оюннуң бирги чартыы төнер дей бергенде ыяш заводунуң ойнакчылары бир санны киргеннер.

Ийиги 45 минутада «Коммунтулуг» командазы идепкейлиг ойнап турган. Ынчалза-даа олар сан ажыдып шыдаваннар. Ынчангаш ол ужуражыышкын 1 : 0 санга ыяш заводунуң командазының тиилелгезиби-ле доозулган.

С. ОЮН.

Спорт допчуулалы

Бистиң областың дээре спортчу мотоциклчилери Алтай крайның Барнаул хоорайга болган мотоцикль маргылдаазынга киржип чораан. Бистиң областың төлээлекчизи Константин Артепов (облпотребсоюз АТК-зында киномеханиги) хууда бирги чер дээш маргылдааның 16-гы черин алган.

* * *

Барнаул хоорайга болуп эртер баг кагарының девискээр аайы-биле маргылдаазынга киржири-биле бистиң областың төлээлекчилери чорупкан. Команданың составында Казачков, Клейменых, Сермавкин, Рыжов, Шубляков болгаш өскелер-даа бар.

* * *

Чита хоорайга беш хүннернин иштинде үргүлүүлээн Сибирьнин көдээ күш-культуржуларының спортакиадазы доозулган. Маргылдааның программазынга чадаг чарыш, чадаг терге спорту, хол бөмбүү, штанга көдүрери болгаш өске-даа хевирлер кирип турган. Чиңгиг маргылдааларның түннелинде команда талазы-биле бирги черни Чита областың көдээ күш-культуржулары, ийигизин Новосибирск областың болгаш үшкүзүн Омск областың спортчулары эзлээннер.

Тиилекчи командалар соңгу, төп болгаш мурнуу зонаның спортчуларының спартакиадаларының тиилекчилери-биле шүүлде маргылдаага киржир эргени чаалап алган. Бистиң областың спортчуларының көргүскен түннелин дараазында солунга үндүрер бис.

Область АГААР БОЙДУСТУҢ *байдалы*

Бөгүн область булуттагылап казып турар хүн болур. Чамдык черлерге кыска чаашкыннар база диңмирээшкиннер болур. Кызылга чаашкын шоолуг эвес. Хат өй-тавында, барыын чүк угланыышкынныг. Агаарның температуразы: область — 22—27, а Кызылга — 24 — 26 градус чылыг.

Редакторнуң ораланчызы
Д. О. БЕГЗИ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

ВЛКСМ-ниң 30 чылы» (улуг залга): **«Кызыл оолдар»** — эртенгиниң 10 шакта; **«Часны диңмирээшкиннер»** — 12, 2.15, 4.15, 6.15, 8.15, 10.10 шактарда; биче залга: **«Композитор Глинка»** — 5 болгаш 9 шактарда; **«Франция-биле ужуражыышкын»** — 7 шакта.

«КАА-ХЕМ»: Мультипликация — эртенгиниң 10 шакта; **«Найыралдың чери»** — 3.15 шакта; **«Улуг ак-кек орун»** — 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сөөлгү ээп келгени» — 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Кончаа хараан чолаачылар» — 5, 7, 9 шактарда.

ОБЛАСТЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНДА

деп кинону көрүнер.

АТЕИСЧИ ПРОПАГАНДИСТЕРГЕ ДУЗАЛАМЧЫ

Өске планеталарда амыдырал бар бе?

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

солчур, оон соонда узун дурттуг карангы дүннерлиг кыш дүжүп келир.

Өзектиң болгаш экваторнуң турар бәйдалын билип алгаш, Марстың кайы полушариязында чылдың кандыг үеви турарын санап тып ап болур бис. Ангы-ангы полушарияларда чылдың шаг-үелери удурланышкак дәәрзин сактып алыыл: кажан соңгу полушарияларда чай турда, мурнуу полушарияда кыш турар болгаш оон-даа өске.

Оон ынай Марста чылдың шаг-үелериниң дугайын чугаалап тура. ол планетаның кайы-бир полушариязында кыш, күс, час болгаш чай бәр деп билир бис. Ол шаг-үелер Черниң шаг-үе эргилдезинге үе талазы-биле таварышпас болбайн аан.

МАРСТЫҢ КЛИМАДЫ

Марста чылыг болгаш соок үелериниң солчуушкуну ол планетаның янзы-бүрү черлеринге ханы өскерлиишкиннерни болдуруп турар, оларны бис ыракта хайгаарал станцияларындан безин көрүп, чедиишкиннии-биле хайгаарап болур бис. Ол үеде полярның ак шывыглары өскелеринден артык өскерличел.

Кажан бистиң хайгаарап турарывыс поляр ойбунунга час дүжүп келирге, ол эрээн хевирлиг, үрелиг эгелээр. Оон кызыгаары, ак чүвениң адаанга чыткан кара черни хоставышаан, полюсче аткаарлап бар чоруур. Чайның төнчүзүнде ак өң шоолуг эвес черге чүгле полюсту дескиндир артып калыр. Кыш дүжүп келирге ак шывыг калбарып эгелээш, ак поляр ойбуну, экваторже элээн чоок девискээрни шыва албышаан, өзүп келир. Кыштың төнчүзүнде ол широтаның 50 градузунга, а чамдыкта мырыңай 45 градуска, бир эвес Черге болза Киев, Кара-Далай эриктери хире широтага чедип келир.

Марста температура 0 градустан кудулады-даа, бедиди-даа чайгылып турар, ынчангаш ында мөңге изигдаа, коргунчуг соок-даа чок. Ындыг болганда климат талазы-биле Марс Чер-биле элээн дөмейлешкек-тир: ында, бистиинде ышкаш, өл-шык ак хар азы дош шывыг болуп атмосферадан чаап турар ийикпе азы калап атмосфераже бусталып үнүп турар, а температура барык Черде үнүш болгаш дириг амытаннарның өзүп турары хире ындыг кызыгаар хемчээлдиг.

30—50 чылдар мурнунда Марстың полярлыг ойбуннарының талазыбиле амгы ышкаш ындыг чаңгыс зай санал-онал турбаан. Чүвениң ужуру болза, Марс Черге бодааргa Хүнден барык бүдүн чартык катап ырак турар, а моон ужурунда бистиң чер бөмбүрзәвистиң ажылап турар чылыының болгаш чырыының ол үүгле 40 хуузун ап турарында болуп турар. Моон-биле холбаштыр чымдык эртемденнер Марс дәәрге мөңге соок тергиидәән планета-дыр, бир эвес ында дош болгаш хар бардаа болза кажан-даа эрип-даа, бусталып-даа шыдавас деп бадыткап турганнар.

Марста температураны хемчээп көөрү чедип алдынганының соонда ол бүгү даап-бодаашкыннар ойтур шаптыртканнар. Кыжын Марста соок кончуг күштүг болгаш 70—80 градус чедип турар болган. Экваторга температура дүште 0 градус чедир кудулаар болгаш дүнүүн дургузунда кудулаза-кудулаза эртен эрте 45 градус соок чеде бәәр. Ол дәәрге Марстың экватор куржланга безин ындыг-дыр. Полярлыг кезәәнде температура хүндүс 10—15 градус чылыг чедир көдүрлүр болгаш ак шывыгның дүрген эрий бәәри харын оон-биле тайылбырлаттынар.

Ындыг болганда поляр ойбунунда ак чүве, бир-тәә ол 0 градустан бедик температурага эрип турар болганда, хар ийикпе дош болурундан өске чүү-даа эвес-тир дәәр дугайында бодалдар бадыткаттынып турар.

МАРСТА ҮНҮШТЕР

Ындыг төлөөде, Черде бисти долгандыр көстүп турар организмнер ышкаш ындыг организмнериң амыдыраарынга таарымчалыг байдал Марста бар-дыр. Ынчалза-даа Марстың кадыг-дошкун климадын: чаныс базыышкынын, агаарының тунааргайын, чылыг болгаш сооктун дүрген солчуушкунун, өл-шыктың чедишпезин, бистиң планетавыста амыдырап турар амытаннарының чүгле шоолуг хөй эвес кезии шыдажып болур. Ынчалаажок Марстың кыры өлүг болгаш амыдырал чок деп моон түннел кылыр болза шын эвес: черниң чылыг болгаш шык атмосферазынга чаңчыккан организмнерге дескештинмес таарымчалыг байдал өске планеталарның аңаа быжыккан болгаш таарышкан дириг амытаннарынга таарымчалыг бооп болур. Ынчангаш Марста амыдырал бар чадавас.

Ынчалза-даа «бар чадавас» дәәрге шуут «бар» дәәни ол эвес-ле болгай. Марста амыдырал бар дәәр дугайында бисте тодаргай барымдаа бар бе, ынчаш. «Ийе, бар. Ол барымдаалар Марста «далайлар» деп чижеглеп турар кара өңнүг девискәәрлерни кичәәнгейлиг өөренип көөрүн айтып турар.

Ол «далайларның» эң кайгамчыктыг онзагай байдалдарының бирәәзи болза, Марста үе-шагның солчуп турарын илергейлеп турар оларның өскерличели болур. Кыш дургузунда ол «далайларның» делгем оргулаштары куулдур болгаш сарыгзымаар ийикпе хүрезимәәр өңнүг чыдар. Чайның чоокшулап олурарыбиле кады оларга өскерлиишкиннер эгеләәр. Кажан полярда хар эрип турда оон хосталган «черлери» карарып көстүр апзар. Ол кара өң чоорту экваторже «далайларның» чза-чаа черлерин шыва албышаан, калбара бәәр. Ынчаарга эн-не кайгамчык чүве болза, «далайларның» куузумаар ийикпе хүрезимәәр тодаргай эвес өңү чоорту ногаарара бәәри болуп турар. Ол эң чайның кезиинде турар, а күс чоокшулап орда кышкы үениң куузумаар өңү-биле солушпушаан катап чиде бәәр.

Час бүрүзүнде чидиг ногаан өңнүг апаргаш, күзүн оңа бәәр ол шывыг чүү бооп болурул. О үнүш-тур деп эң бөдүүнү-биле болгаш чайгаар-ла кижи бодай бәәр. Бисте, Черде база час дүжери билек-ле чер кырын ногаарарып, от-ситен болгаш бүрү-биле шыптына бәәр, а күс чоокшулап келирге саргарып, хүрерип, куурара бәәр-ле болгай. Бо бодалдарны дыка хөй шинчилелдер бадыткап турар. Ынчаарга кандыгда үнүш—ол организм-дир! Бир эвес бис Марста кандыг-бир мырынай чөгенчиг-даа үнүш барын тып каар болзувусса бис оон-биле Черден дашкаар, өске планетада амыдыралдың барын ниитизи-биле көргүскенивис ол болур. Үнүш биле дириг амытаннарның аразында билдингир харылзаа бар болгай: бир талазында дириг амытаннар үнүш-биле чемненир, а ийи талазында олар үнүштүң амыдыралынга чугула хөмүрзүг ажыг газты атмосфераже ылгап үндүрүп турар. Моон ужурунда үнер үнүштүң бары ында кандыг-бир дириг амытаннарның бар болуп болурунга аажок бүзүренчиг болдуруп турар. Ынчаарга Черде үнүш-биле дириг амытаннар боттоттарындан чарылбас харылзаалыг болгаш денге кады өзүп сайзырап келгенин сактыры база артык эвес.

Марста бистер ышкаш, өртемчейни өөренип болур аргалыг, угаан-бодалдыг, сарыылдыг амытаннар-даа амыдырап турар чадавас. Ынчалза-даа «марсчыларның» ажыл-чорудулгазының ёзулуг түннели болгу дег чүвени бис амыызында көрбейн турар бис. Ынчалза-даа оларның ында бар бооп болурун херекке албас хире бисте кандыг-даа үндезиннер чок.

«...Органиктиг амыдырал бар болганда, салгакчыларның угаан бодаптар уксаага чедир сайзыраарының аргазы-биле ол хөгжүүр ужурлуг»—деп, амыдыралдың хөгжүлдезинин проблемаларын материалистиг ёзу-биле ап көөрүн хевирлевишаан, Энгельс бижээн.

1956 чылдың сентябрьде Марстың Черже чите Улуг туруушкуну болган. Ынчан Чер биле Марстың арадазы, аңаада 400 млн. км турганынга удур 56,5 млн. км кылдыр чоокшулап келген. Шинчилелдиң баштайгы медээлериниң көргүскени болза, Марс бодунуң онзагай байдалдары: оон кырының чавызы чүгле мурнуу полюзунда илереттинген колдуунда бедик болуп турары, атмосферазында сугнуң болгаш кислородтуң эвээжи—0,1 хуу хире болуп турары турзажок, дыка хөй талалары-биле Черге дөмейлешкек. Ында улуг суглар чок, карарып чыдар ойбуннар—ол дәәрге шыкталган черлер болуп турар. Чайын дүүш сөөлүнде температура кадар 30 градус чедер болгаш кежээ кадар 6 градус чедир, дүне казыыр 40 градус чедир соок.

Кызыл-сарыг өңнүг черлер болза аажок делгем куруг алезинниг ховулар-дыр. Сөөлгү хайгаараашкыннарны оон ынай өөренип көөрү Марс планетаның дугайында ам-даа хөй чаа, солун материалдарны бәәр.

Сан чок янзы, делегейлиг төнчү чок бүгү Өртемчейге хамаарыштыр алыр болза, ол делегейлерге амыдырал эң-не янзы-бүрү хевирлер-биле өзүп сайзыраар ужурлуг. Үүгле боттарының бодалдарының талазы-биле кончуг кызыы кижилер ийикпе шажынны нептередип чоруур эртемге удур үзел-бодалдарның кызымак талалакчылары бүгү Өртемчейде үүгле чаңгыс Чер дириг амыдыралдың бар чери болур дәәрзин бадыткаарын оралдажып болурлар. Мөңгези-биле шимчеп, мөңгези-биле сайзыраан турар материяның илерәәшкиннери төнчү чок хөй янзы-бүрү болзажок, делегей материалдыг, ынчангаш ол чаңгыс аай.

П. МАЗУРЕВСКИЙ,
Кызылдың башкы училищезиниң башкызы.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, партийжи амыдырал болгаш пропаганда килдистериниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 37-13, көдээ ажыл-агый килдизиниң 22-64, иштики информация килдизиниң 21-47, совет тургузуг, үлетпүр болгаш транспорт килдистериниң 23-35, чагаа килдизиниң 21-27, культура болгаш амыдырал килдизиниң 25-38, бухгалтериянның 31-75, корректорларның 20-60.

ТС — 00900. Чагыг № 1739. Культура эргелелиниң типографиязы.